

LWOWSKIE STAROSTWO GRODZKIE

Exemplarz obowiązk.

II 550.756/33

B
Naki. 4000
dnia 27 / 11 1928

УКРАЇНСЬКИЙ ТЕАТР

Видання Книгарні Наукового Товариства ім. Шевченка.
Ч. 33.

БОРИС ГРІНЧЕНКО

(В. Чайченко)

НАХМАРИЛО

Комедія на 4 дії.

ЛЪВІВ.

ДРУКАРНЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА.

1928.

УКРАЇНСЬКИЙ ТЕАТР

Видання Книгарні Наукового Товариства ім. Шевченка.

Ч. 33.

БОРИС ГРІНЧЕНКО

(В. Чайченко)

НАХМАРИЛО

Комедія на 4 дії.

ЛЬВІВ.

ДРУКАРНЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

1928

II 550.756/33

ДІЄВІ ЛЮДИ:

Павло Левчук, народній учитель, років 28.

Семен Семенович Левчуков, його дядько, пан, років з 50, низький, товстенький, швидкий.

Юхим Юрченко, заможний письменний селянин, літній, поважний, високий.

Одарка, його жінка.

Марта, їх дочка, молода дівчина, колишня школярка Павлова.

Василь, їх син, колишній школяр Павлів.

Петро Ківшенко, селянин, літній, говорить помалу, протяжно.

Палажка, його жінка, зубата.

Грицько, їх син, несміливий парубок.

Орися, Мартина подруга, колишня школярка Павлова.

Тимоха, селянин з салдатів, не старий, у звичайній селянській одежі, але замість чумарки — „піджак“, сільським кравцем шитий з черкасину.

Дід Охрім, сторож у школі, сивий, кремезний.

Іван Петрович Кожуренко, сільський крамар і шинкар, років 30, поміщанському вдягнений.

1928.8.0.6007

ПЕРША ДІЯ.

Хата вчителева. Стіл, стільці, полицки з книжками, ліжко. Двоє дверей: просто і праворуч.

ПЕРШИЙ ВИХІД.

Сторож *замітає, а потім стирає пил у хаті. Юхим Юрченко та Тимоха сидять.*

Юрченко. Та кудиж це вчитель пішов?

Сторож. Та до Панаса. Ногу той здорово розрубав собі, аж лежить, так він йому гоїть; ходить та ліки там якісь приклада, чи що.

Юрченко. Добрий чоловік! Завсіди пособить.

Тимоха. Понятіє, значить, у чоловіка.

Сторож. Хоч письмо, хоч прошенія написати — зараз так як улите. І ніколи не скаже, що ніколи, і грошей не бере.

Тимоха. Ну, письмо, сказати, то не великого роцоту веш. А от на прошенія, то треба вже, щоб багато в голові було; се діло уголовне. Ну, та я...

Сторож. Та що там ти! Від його вже скільки письменних пішло. *(До Юхима)* Он і ваших обох — як добре повивчав; от хоч Василь ваш...

Тимоха. Ну, воно сказати, що він ще дуже молодий. Сказати, що всю науку в голову, значить, положити — на те віку треба. Ну, мені, звісно, можна було вспіти, бо вже таки літа є... Як я вчився, значить на службі, грамоти, то мені наш учитель, охвіцер-поручник і каже: ти, каже, Шепельов, молодець, потому ти всю науку привзошов. А я кажу: рад старатсья, ваше благородія!...

Сторож *(до Юхима).* Та й ваша Марта хвацька на книгу дівчина.

Тимоха. Ну, дівчина там!... Що там дівчина тямить? Наш

ундерцер завжди казав: у баби вум короткий, а волос довгий. Так і по книжках писано. От я читав одну книжечку...

Юрченко. Та вона добре читає... Їїж учитель скільки ще після школи вчив, як у нас харчувався — і її, й Василя. Та що з того? Піде заміж може за такого, що й книжки не дасть почитати.

Сторож. А вонаж хоче екзамени здавати — на вчительку, чи що.

Юрченко. Ат, вигадки! Що з того, що вона хоче? Вона вже й прошення подала кудись там, та що з того? Я їй не бороню; одна дочка, — навіщо силувати. А тільки ще не бувало, щоб мужичка на вчительку екзамени здала.

Тимоха. А так, так, мужикам трудно. Ну, сказати, з тих, що на службі вчилися, то бувають такі, що й на вчителів екзамени здають. От як я був ще на службі, так...

Юрченко. Та щож це так довго вчителя нема? І дядько його не їде, а казав, що приїде сьогодні.

Сторож. Дорожиться він з землею.

Юрченко. І дужче ще дорожився, та вже вчитель умовив його.

Сторож. Та якби не вчитель, то мабуть би громада й не купила в його землі.

Тимоха. Ну, що вчитель, то вчитель, а то таки й я. Він каже: „пятьнацять тисяч“. А я кажу: „ваше благородія, господин поміщик! Как мене, значить, вибрало общество за начальника — сказати — за уполномоченого, то я, значить, імію жаланіє, щоб за десять“. Ну, він зараз говорить: „ежели такое діло, то можно і за десять“.

Юрченко. Каже: „десять тисячів за землю і шість з їх щоб зараз“. Ну, у нас тисячі зо три є в громаді, тисячу в касі позичимо...

Сторож. Ото ще добру штуку вчитель завів. А є там хоч тисяча?

Юрченко. Та мій же Василь там за касіра, так каже, що є. Ну, ото й чотири. А ще двох нема, щоб йому зараз дати. Знову ми до вчителя: так-сяк опять умовив дядька, щоб той на чотири тисячі пристав, а дві згодом трохи, а ті, що зістануться, — вже щоб на виплатку в банок крестянський. Так казав: „ще подумаю“, а на ту неділю (сьогоднѣя то) „приїду і коли що, так і бамагу до крестянського банку підпишу“.

ДРУГИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Павло.

Павло (*ввійходить*). А, здорові були, дядьку Юхиме, й ви, дядьку Тимохо! (*Подують один одному руку. Ті двоє встають*).

Тимоха і Юрченко. Здорові й ви були, Павле Олександровичу! (*Сідають знов*).

Юрченко. Як ми, значить, вибрані за уповноважених, то, значить, стараніє імієм на щот землі і ото тепер на щот вашого дядька, господина поміщика Левчукова, прийшли.

Павло. Та от він скоро, скоро вже приїде, — він мені писав.

Юрченко. Писав? То буде, коли так. Так знаєте що: мені отсе треба в волость на часину, а як він приїде, то ви вже, діду, (*до сторожжа*) спасибі вам, потрудіться, прийдіть у волость нам сказати.

Сторож. Гаразд.

Тимоха. А я ще хотів, Павло Олександрович, до вас за отсим ділом... Хоч я в книжках, значить, все одно, що мені й коло плуга, ну, а, значить, на щот щеп, то вже не так. От ви своїх школярів понавчали, як садовину водити, а в мене школяря нема. То можеб ви прийшли в сад до мене та показали; адже людям показуєте.

Павло. Гаразд, прийду, чому ні!

Тимоха. І еше на щот книжечки хотів я у вас попросить — хорошеньку яку прочитать. От, наприклад, — „Битва руських із кабардинцями ілі прикрасная магомитанка, умирающа на гробі в своего мужа. Руськая повість у двох частях. Часть первая і часть вторая“ — дуже занятна сторія; се історичеська книжка. Або ще гарна книжечка „Шут Балакарьов“ — тільки ця вже буде не історичеська, а критичеська.

Юрченко. Яка?

Тимоха. Критичеська, бо там, значить, він, Балакарьов, критику на людей виражає. Є у вас така?

Павло. Ні, нема.

Тимоха. Жалко! Ну, а от еше: „Задніпровськая ведьма ілі чорной ворон і окровавленная рука. Полная русская повесть в одной часті“.

Юрченко. А цяж яка вже буде?

Тимоха. Ця... ця вже буде — хвизичеська, бо дуже страшна.

Юрченко. Та ходім уже, буде тобі! (*Іде*).

Тимоха. Ну, нехай иншим разом я вам розкажу. Прощайте! *(Виходить Юрченко й Тимоха).*

ТРЕТІЙ ВИХІД.

Павло. Сторож.

Сторож. Тут до вас прибігало двоє дівчат.

Павло. Яких?

Сторож. Та яких же? Марта та ота дзига Оришка. Ну й дівчина! І в школі була язиката, а тепер ще поязикатішала.

Павло. Чогож вони приходили?

Сторож. Тітка Мартина хвора, так ліків — он і пляшку кинула Марта, — казала, що зайдуть ізгодом. Та он хтось уже йде, — мабуть біжать.

ЧЕТВЕРТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Марта. Оріся.

Марта та Оріся. Добридень вам!

Павло. Здорові були, дівчата! Сідайте та гуляйте в нас.

Оріся. Та миб сідали, та хліба з дому не брали, а ви не даєте. Та ще й боїмося сідати, щоб дід не прогнав.

Сторож. Навяз тобі дід у зуби.

Оріся. А хибаж не правда, діду, що ви одного разу нас мітлюю прогнали? Ще як у школі ми вчилися та сюди й залізли на картинки дивитися, а ви нас як потирите мітлюю звідси!

Сторож. Згадала баба діверя!... А хибаж годиться школяркам на вчителів стіл лізти? Так і треба було! А коли вчитель велить сідати, так сідай! *(Іде з хати).*

Оріся. От які сердиті сьогодні дід! Діду! діду! не сердьтесь; ось слухайте, я вам щось скажу. Не слухає! Треба наздогнати та сказати. *(Вибігає).*

ПЯТИЙ ВИХІД.

Павло. Марта.

Марта *(сміється)*. Дасть вона тепер дідови!

Павло. Сідай, Марто, сідай, голубко!

Марта *(сідає)*. Та я до вас...

Павло *(беручи її за руку)*. Знову — до вас?!

Марта. Ну, до тебе... От, не навикну ніяк! Я на хвилину забігла, — тітці треба ще тих ліків, що й попереду давав.

Павло. Добре, дам. *(Бере з шафи ліки, наливає й кладе на стіл. Тоді сідає біля Марти й бере обидві її руки в свої).* Та не в тому сила.

Марта. А в чому?

Павло. А в тому, що сьогодні приїде дядько, то я йому скажу, що тебе братиму.

Марта. А як не схоче? Ой, боюсь я!

Павло. Коли й не схоче, то з того нічого злого нам не буде. Тільки мені сумно буде, коли з ним за це посваритися доведеться, бо ми один одного любимо, та й опікун він над моїм братом та сестрою.

Марта. Боюсь я.

Павло. Та чогож?

Марта. Що я така дурна, а ти такий розумний. Яка я тобі жінка буду? Як пани з мужичками женяться, то тільки лихо та нещастя з того встає.

Павло. Як пани з мужичками, — то правда. Я сам такі подружжя бачив, і там щастя справді не було. А чого? Того, що там зійшлися люди нерівні розумом, освітою, неоднакові думками, неоднакові своїми смаками, своїми бажаннями. Чоловікови хочеться Шекспіра читати, а жінка й книжки не хоче бачити; чоловік думає про те, що робиться у Франції, а жінка, й що Франція є на світі, не дуже то знає... Поки було кохання, поки ще не одружилися, — чоловік думає: „ат, потім дам їй освіту, а тепер коханням упиватися буду“. А як одружилися: пішли всякі інші клопоти, і теж не до освіти. І пішли в розтіч жінка з чоловіком.

Марта. Оттак і в нас буде.

Павло. Не буде, бо більшу частину того, що я знаю, знаєш і ти, бо ми однаково дивимося на світ, на людей, бо в нас однакові бажання, однакові заміри працювати на користь людську. Ох, Марто люба, хибаж ти не бачиш, що наше одружіння знищить пана й мужичку, а зробить двоє людей однодумних? А в цьому, щоб не було ні пана ні мужика, щоб були самі люди та брати — в цьому вся сила, від цього залежить щастя людське і вся наша сила; вся наша праця тепер повинна піти на те, щоб ізничити зовсім ті огидні касти, панів та мужиків.

Марта. Ох, воно так, та все боюся, що не буду тобі рівнею. Краще не женися, Павлику, краще так, як у Шевченка сказано:

Оженись на вольній волі,
На козацькій долі!

Павло. А я оженюсь із тобою. Що? Хіба заборониш мені?
(*Зазирає в очі*).

Марта. Заборонилаб може, та не сила моя. От хіба батько заборонить.

Павло. А хіба мати йому вже сказала?

Марта. Ні, ще не казала, а сьогодні або завтра скаже.

Павло. Та батькож тебе любить, то й все гаразд буде. От-так буде! (*Цілує її*).

Марта (*вишоплюється з рук*). Геть, поцілуйко! Гетьте бо, Павле Олександровичу! Хіба годиться вчителеві школярку займати? По яких це педагогіках писано?

Павло. Це не в тих, що тобі на екзамен треба, а інші є такі; так по тих.

Марта. А вжеж!

Павло. Тим то ти й поважна стала така, що своїх педагогік начиталася; уже й поцілувати себе не даєш.

Марта. А ви, пане вчителю, силоміць не хапайте! Як дозволю з доброї ласки, тоді й цілуйте, а як ні, то зась!

Павло. А колиж та добра ласка буває?

Марта. Тоді, як я схочу! Тоді, як я призволю! Схочу: й сама поцілую. От дивись! (*Обнімає його й цілує*).

ШЕСТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Орися.

Орися (*вбігає й спиняється*). Ой, лишечко!

Марта (*засоромлена*): Ну й яке там лишечко! Хіба я... хіба що...

Орися. Нічого! А я хіба що? Я й не бачила що, то не розберу... бо я того не розумію.

Павло. Ну, ну, — не розумію!... А я вчора йшов проз чийсь садок, а місяць світив, а парубок — якийсь є парубок — так він якусь дівчину до себе притулив, та ще й...

Орися (*засоромившись, відвертається й перепиняє*). Та й нічого! Нічого того й не було!

Марта. Орися, — так? А тиж мені нічого й не сказала.

Орися. Та нічого там і казати! (*До Павла*). Та шліть уже швидче старостів до Марти, або що! (*Зазирає в вікно*). Ой лишечко! шож воно приїхало? Пан якийсь.

Павло (*подивившись*). Оцеж і дядько мій.

Орися. Ой лихо! Тікаймо, сестричко, швидче!

Марта. Прощавай, голубе!

Павло. Бувай здорова, серце!

Орися. Та ходім уже! Годі вже вам серце до голуба тулити!

(Виходить, тягнучи за собою Марту).

СЕМИЙ ВИХІД.

Павло. Левчуков.

Левчуков *(увіходить швидко).* А, здоров, здоров! Чи живий, здоровий?

Павло. Здорові, дядьку! *(Цілюються).*

Левчуков. Ну, от і приїхав! А деж мій чемодан? Чи в тебе тут є сторож? *(Біжить до дверей).* Сторож! сторож!

ОСЬМИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Сторож.

Сторож *(увіходить).* Чого?

Левчуков. Чемодан мій! Чемодан мій швидче принеси з брички, а кучерови скажи: хай у двір уїде та й розпряже. *(Сторож виходить).*

ДЕВЯТИЙ ВИХІД.

Левчуков. Павло.

Левчуков. Ху, — от пече! *(Скидає з себе пальто й втирається хусткою).* Ну, якже ти тут, га? Погано, га? Вжеж погано! Ну, та ти мене ніколи не слухавсь. Та щож це чемодана й досі нема, чорти його батька!... Хочу вийняти хустку, а то ця вже вся в грязюці. *(Біжить до дверей).* Сторож! сторож! чемодан! *(Біжить до Павла).* Так, так!... Ну, а мужики прийдуть про землю умовлятися, га?

Павло. Прийдуть. От я зараз пішлю сторожа сказати їм.

Левчуков. Так, так, — хай приходять! А, чорт! Та щож це чемодана нема? Чому цей сторож не несе його.

ДЕСЯТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Сторож.

Сторож *(з чемоданом).* Куди його?

Левчуков. Швидче сюди давай, сюди! Ну, що ти там так довго копався? Вайло!

Сторож *(образившись).* Якеж я вайло? Оце ще вигадайте! Довго!... А нащо вам його скоро?

Павло. Діду, підіть до Юрченка, скажіть, що вже дядько приїхав, то хай приходять.

Сторож. Гарзд! *(Виходить).*

ОДИНАЦЯТИЙ ВИХІД.

Левчуков. Павло.

Левчуков *(перекидаючи в чемодані).* Дуже вже язикатий твій сторож! Ну, ну, хай мужики приходять. Та деж це вона поганка, хустка ця, де вона поділася? Я, бач, дві штуки хочу за одним заходом ушкварити. З мужиків за землю візьму — раз, а потім ще грошей позичити — два... А, ось вона, ідолська!...

Павло. А нащож вам грошей позичити?

Левчуков. Нащо? А от нащо... *(Підходить до Павла).* Бачиш... Я таки трохи набрав собі на шию: уже в мене під другу закладну взято... Грошей треба, аж кричить, — раз, що проценти треба на першого в банк платити, а я їх уже за год не платив: коли тепер не віддам, то Вербівку продадуть; друге — жниваж ідуть, а платити робочим нема чим... Ну, та й усячина ще там... треба ще... Тільки шельмовство, чортиб його взяли, — у гóроді ніхто позичити не хоче, бо всі про другу „закладну“ знають. А у вас тут отой Кожуренко є — здоровий плутяга, але за добрий процент гроші дасть, бо вжеж про другу „закладну“ мабуть нічого не знає.

Павло. Та нащож вам позичити, коли вам люди за землю принесуть?

Левчуков. От... Ті я знаю вже, куди їх приділити. Бачиш, чортиб його!... — Є ще позичка — тисячі три — я її хоч як, а повинен заплатити за тиждень. А тоді — я там одну нову штуку в хазяйстві хочу завести... так знаєш, — усовершенствованіє, як то кажуть... Так ото й хочу я в цього Кожуренка тисячки зо три поцупити. В мене така думка, що моя нова вигадка в хазяйстві стільки мені баришів дасть, що я за год всі гроші йому верну.

Павло. Та якось воно...

Левчуков. А що, не чесно? Піддурю? Дурниця! Воно звісно, чортиб його! — якби він про другу „закладну“ знав... Та, знаєш, так прийшлося, братіку, — так прийшлося!... Та за год я йому певне верну гроші. *(Біжить до дверей).* Сторож! сторож! Чорти його батька, — чоґож він не йде, оцей твій сторож?

Павло. Та він же пішов людей кликати. А чоґо вам треба?

Левчуков. Та ні вже, нічого. *(Вертається).* А чорт! деж ці мужики? Чогож вони не йдуть?

ДВНАЦЯТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Сторож.

Сторож *(увиходить).* Ідуть люди. Куди їх: сюди, чи в клясу може вести? Бо людей багато.

Павло. То мабуть краще в клясу. От я піду зараз туди, розпитаюся, чи все там у їх є. *(Виходить, а за ним і сторож хоче йти).*

ТРИНАЦЯТИЙ ВИХІД.

Левчуков. Сторож.

Левчуков. Сторож! сторож! Стривай! *(Сторож стає).* Я тебе розпитати хочу... Та деж ця моя хустка? *(Озирається).* Та он де вона, на столі. Дай сюди!

Сторож. А хіба ви самі не візьмете?

Левчуков. Що? Як ти смієш? Видно, що тебе Павло Олександрович мало муштрує.

Сторож. А що я, салдат, чи що, щоб він мене муштрував? Хай Бог милує!

Левчуков. А требаб! А ну, скажи, хто там з мужиків цим ділом заправляє, га? Хто з них розумніший, га?

Сторож. Та там усім ділом завідує Юхим Юрченко, — дуже розумна голова, ще й письменний.

Левчуков. Письменний? Еге, чортиб його!... — еге, розплодилось вже тих письменних багато. Ну, та не в тім сила. А достоятельний він чоловік?

Сторож. Як то: чи добре стоїть, чи що?

Левчуков. А, чорт! Чи є в його гроші?

Сторож. Та чогож ви, пане, лається?

Левчуков. Ну, та це в мене звичка така. Ти вже кажи: є в його гроші?

Сторож. А хіба я його гроші лічив, чи що?

Левчуков. Ат! Ти мене не розумієш! Я тебе питаю, як у його хазяйство? Розумієш?

Сторож. Хазяйство? Та звичайно по мужицькому: як же там?

Левчуков. Та не про те, кажу я тобі, не про те! Ти мені кажи, одвічай — чорт тебе подери! — чи є в його достатки?

Сторож. А якже я буду одвічати, коли мене чорт дере? Одвічайте тепер самі собі, а я не хочу, коли ви лається. *(Хоче йти і на порозі стрічається з Павлом).*

ЧОТИРНАЦЯТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Павло.

Левчуков *(до Павла)*. Та це просто, чорт зна що! Відколи ти пішов, — увесь цей час за язик його тягну і нічого не можу витягти! Просто, чорт зна що? Чи він у тебе міністр тут який, чи що, що й слова йому сказати не смій?

Павло *(всміхаючись)*. Та заспокійтесь, дядьку! Я вам усе сам розкажу. От ходіть — там вас люди дожидають. А ви, діду, не сердьте мені дядька! *(Виходить Левчуков із Павлом)*.

ПЯТЬНАЦЯТИЙ ВИХІД.

Сторож *(сам)*. Не сердьте!... Якже його не сердити, коли його мати сердитим породила? Не сердьте! А коли він мене сердить! „Хай“, — каже, — „тебе чорти роздеруть!“ Бач, християнську душу хай чорти роздирають! Прямісінько в пекло посилає, та й годі! А можеж еще не я, а ти підеш у пекло? Та тут хочби така кротость, як у царя Давида, то й то чоловік розсердивсяб. Он ба, скрізь понакладав своєї одежі, а ти прибирай! *(Починає стягати до купи пальто панське, чорну хустку і те все, що Левчуков шукаючи хустки, повитягав із чемодану)*. Кудиж його діти? Не розберусь я з сими панськими вигадками. Хай лежать отут купкою. *(Кладе все на чемодан, пальто на спід, а те все зверху)*.

ШІСТЬНАЦЯТИЙ ВИХІД.

Павло. Сторож.

Павло *(ввіходить)*. Ну, хвала Богови! Ладнається діло. Радійте, діду, буде тепер у громади земля.

Сторож. А може й земля буде така сердита, як пан?

Павло. Ну, та й ви завзяті, діду! Чого ви заводитеся?

Сторож. Бо мене роздирають.

Павло. Хто роздирає? Що ви вигадуете?

Сторож. То не я вигадую, а ваш дядько. Оті чорти й роздирають, що він нагнав повну хату.

Павло. Та ви, діду, не сердьтесь на його за те; то вже в його така звичка негарна, а душа в його добра.

Сторож. Та звичка дуже недобра. Так, кажете, вже все з землею?

Павло. Усе. Дядько дав їм зразок, як писати папір до банку, щоб вони всій громаді прочитали. А завтра гроші принесуть, а дядько той папір підпише, тоді вже ділови край, наша земля буде.

Сторож. Ну, це вам люди казатимуть спасибі, та ще й велике: і поцінно, і земля добра. *(Левчуков увиходить)*. Ну, я піду. *(Виходить сторож)*.

СІМНАЦЯТИЙ ВИХІД.

Павло. Левчуков.

Левчуков. Ну, амінь! Завтра гроші візьму. Трохи дешево, та це вже через тебе... Та чорт його бери, дарма!... А тепер я, знаєш, до цього Кожуренка хочу піти.

Павло. А постривайте трохи, дядьку; ще я вам щось хочу сказати.

Левчуков. А що? Добре що? Кажи, кажи; послухаю.

Павло. Та мені воно добре; не знаю, як вам буде. Бачите, хочу я одружитися.

Левчуков. Туди к чорту! Гарно! Та й пора... тобі 28 год. І знаєш? Я вже тобі й молоду наглядів. Ах, гарна штучка!... Знаєш, Соня Красновська. Хоч в інституті вона й не була й по французькому не втне, але хазяйка буде добра і сама, — як квіточка. Ну, і — як там кажуть — прилагательного за нею доброго дадуть, біс його батька.

Павло. Мені те байдуже.

Левчуков. Не вигадуй! Що воно там краса і розум, коли до їх нема нічого? Адже в тебе самого добра, як кіт наплакав; а коли й вона без нічого, то щож воно буде? Рік, другий, а там і почнуться втіхи, та одна за одною, от з півдесяточка утіх: отака *(показує рукою на аршин від помосту)*, он яка *(показує вище)*, така *(показує ще вище)*, ось яка *(показує ще вище)*, — і так далі... Одно — смик за поли: „папа!“, друге: „їсти хочу!“, третє: „де мама?“ — а... ну, і тому подобноє. Ні, братіку, на цю штуку треба грошей — добрих грошей!

Павло. Я того не боюсь: у мене є руки й голова, щоб працювати. А молоду я вже сам собі знайшов.

Левчуков. Вигадки! Ліберальство! Не до вікуж ти у сій дурній школі сидітимеш та з мужиками панькатимешся! Час уже тобі на службу або за хазяйство братися. Чорти його батька! Скільки вже я тобі про се казав. Вигадки! Без прилагательного не женись! Щоб було!

Павло. Та вжеж, чи воно буде, чи ні, а молода є.

Левчуков. Ну, ну, — а хтож твоя молода?

Павло. Моя школярка.

Левчуков (відскочивши). Що?

Павло. Моя школярка.

Левчуков. Тоб то, якже це? Я... не розумію... Твоя школярка, значить, проста дівка? А сто чортів! І ти хочеш сорому наробити всьому нашому родови, нашому старинному дворянському родови?

Павло. Та який же там сором? Ніякого сорому не буде.

Левчуков. З необразованою мужичкою! О, стонацять чортів, диявол би всі ці вигадки забрав! І ти думаєш — о, стонацять чортів! — що ти можеш бути щасливий з грубою неосвіченою мужичкою?

Павло. Насамперед — вона не „груба і не неосвічена“. Ви сказали, що Соня Красновська булаб мені до пари. Я знаю Соню, вона гарна дівчина, але зовсім неосвічена, зовсім мало вчилася і читала. І якщо рівняти до неї мою молоду, то вона й більше читала за Соню, і таки освіченіша буде.

Левчуков. Тоб то якже це?

Павло. Вона вчилася в мене в школі. А тоді, поки нову школу поставлено, я її й брата її ще вчив дома, як жив в її батька на квартирі. Батько її розумний чоловік, сам письменний і не змагався проти того. Вона чимало читала і часом такі книжки, що їх Соня певно не зрозуміє.

Левчуков. Що? що? Мужичка за дворянку розумніша? Деж це видано, чорт би його взяв?!

Павло. Отже хоч і не видано, а правда. Марта — її звать Мартою — вже подала прошення і незабаром здаватиме екзамени на вчительку. Як одружимося, то вона буде в мене в школі за помішницю, і в нас буде одно діло, одні інтереси.

Левчуков. Плюнь ти на ці інтереси. Та зрозумій, що час уже тобі покинути ці дурниці та діло робити, — йти на службу!

Павло. Я вже багато разів казав вам, дядьку, що це й є моя служба — оце вчителювання.

Левчуков. І ти задля цього занাপащаєш свою кар'єру, коли маєш таку голову й освіту, що міг би до всього дослужитися?

Павло. Моя кар'єра — тут. Бути тут і вносити світло туди, де багато темряви. Та ми вже про це багато балакали.

Левчуков. Хтож вона? Хтож ця? Хто вона, сто чортів!...

Павло. Вона — дочка тому Юхимови Юрченкови, що сьогодні з вами балакав про землю і має завтра принести вам за неї гроші.

Левчуков. Що? І твій тесть, мій родич, буде цей грубий му-

жик у чоботищах з дьохтем та в свиті? Ні, це ніяк не може бути! Це зовсім не може бути, стонацять чортів! Я не допущу до такого божевільного діла! *(Бігав по хаті)*. Я... я... я тебе... Коли ти тільки оженишся з нею... Ти мій єдиний наслідник, але коли ти оженишся з нею, то я віднімаю в тебе наслідство.

Павло. Мені буде сумно, коли ви віднімете в мене свою любов та прихильність, а за те наслідство мені байдуже.

Левчуков. Що? Диво та й годі! До того дійти, щоб задля мужички наслідства зрікатися. Ах чорт! Але шож з тобою буде після цього, кажи ти мені! Га?

Павло. Та все добре буде. Будемо вкупі жити, працювати, щасливі будемо, а ви з нас радітимете.

Левчуков. Ні, ні, це зовсім неможливо! Цього не буде! Чи так чи інак, а я припиню тебе, щоб не занастив ти себе. Я мушу се зробити, щоб перед твоїм покійним батьком, що вмираючи тебе мені приручив, не бути винним. І я це зроблю.

Павло. Дядьку! любий! Послухайте!

Левчуков. Ні, ні, годі! Не кажи мені більше нічого, будь ласкав! Я не хочу про це ні слова чути! Я зараз іду до Кожуренка. *(Біжить до дверей)*. Сторож! сторож! *(Бігав по хаті)*. Де моє пальто? *(Побачивши його на чемодані, хапає його, розкидаючи, що на йому лежало)*. Сторож!

ДЕВ'ЯТЬНАЦЯТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Сторож.

Сторож *(увіходить)*. Чого?

Левчуков. Веди мене зараз до того вашого Кожуренка! Веди! *(Бере бриля і йде з хати швидко)*.

Сторож *(ідучи за ним)*, Тільки ви, пане, не випускайте по до-розі чортів, щоб мене драли; а то як роздеруть, то нікому буде вас проводити. *(Виходить)*.

Тарас. Ну, ні, дядечку! Вибачайте! По вашому воно не буде!

(Завіса).

ДРУГА ДІЯ.

Хата вчителева. Порозкладувана одезжа і книжки на ліжку, на стільцях, на столі).

ПЕРШИЙ ВИХІД.

Левчуков (*сам*). Голова, чорт би її взяв, болить! Усю ніч не спав, усе думав, якби це одружіння ідіотське припинити й мого небожа від дурниць вилічити. І вигадав. Але чогож це того мужика нема! (*Біжить до дверей*). Сторож!

ДРУГИЙ ВИХІД.

Левчуков. Сторож.

Сторож (*увиходить*). Чого?

Левчуков. Чому це досі той мужик... той, як його, чорт би його взяв! Ну, як його? Тиж знаєш!

Сторож. Нічого я не знаю.

Левчуков. Як — не знаєш? Ну, той Юхненко... Юхченко — от, Юрченко! Чого він не йде?

Сторож. А хіба я знаю.

Левчуков. Та яж тебе посилав до його, щоб він швидче йшов, бо мені ніколи! Чи може в його грошей нестає, га?

Сторож. А хіба я знаю.

Левчуков. Чи може папір, що я дав, не всі ще прочитали?

Сторож. А хіба я знаю?

Левчуков. Та що ти, — чорт би тебе взяв, — усе „хіба я знаю“ та „хіба я знаю!“ Чи ти не вмієш по людському одвічати? Тисяча чортів!

Сторож. Хай же вам тисяча чортів і одвічає. (*Виходить*).

ТРЕТІЙ ВИХІД.

Левчуков (*сам*). Так не грубіян, не каналія? — чорт би його взяв! От розпуста! Небіж кудись пішов за своїми добродійними

дурницями — когось лічити, — а мені тим часом якби з сим Юрченком побалакати.

ЧЕТВЕРТИЙ ВИХІД.

Левчуков. Палажка.

Палажка (*ввіходить*). Здорові були з неділею!

Левчуков. Ну здорова! Чого?

Палажка. Та я до вчителя.

Левчуков. Мабуть уже за якимись добродійствами. Краще піду. (*Відхиляє двері й до сторожа*): Я піду в сад, а як прийдуть мужики, — скажеш. Та ось і Павло Олександрович. Ну, й добре. (*Виходить*).

ПЯТИЙ ВИХІД.

Павло. Палажка.

Павло (*ввіходить*). А, здорові, тітко! Сідайте! Що доброго скажете?

Палажка. Здорові з неділею! Та я до вас за ділом прибігла; щось у вас попитати хочу. (*Підходить ближче*).

Павло. Скажете.

Палажка. Скажіть, чи мій Грицько піде на службу, чи ні? Уже старшого взято, а старий мій зовсім недужий — уже п'ятьдесят і шестий рік йому, — так писар у волости казав.

Павло. Коли так, то не піде.

Палажка. Невже? От і спасибі Богови! А то я надумала сина женити та й боюся: як у салдати візьмуть. Я вже йому й дівчину нагляділа.

Павло. Щож, гарна невістка буде?

Палажка. А гарна. Там така люба дівчина. Та виж її й знаєте, — вонаж ваша школярка, — Марта Юрченківна.

Павло. Марта Юрченківна?

Палажка. А щож, хіба не гарна дівчина?

Павло. Дівчина гарна, та чи підеж вона за вашого Грицька?

Палажка. А чогож би їй і не піти за мого Грицька? Хіба мій Грицько який, борони Боже, — кривий, чи глухий, чи горбатий, чи дурний? Та в мене він парубок на все село! Хто про його хоч слово погане скаже? Нехай тільки поткнеться, то я йому й очі з лоба видеру.

Павло. Та не в тім річ. Ніхто вашого сина не судить, а я про те кажу, що може Марті інший хто вподобався, та й самому Грицькови може інша вподобалась.

Палажка. Та він таки, капосний, уже й признався мені, що иншу дівчину наглядів. Воно й та дівчина гарна, та моя краща.

Павло. От він і не схоче вашої.

Палажка. Не схоче? А я в хаті нащо? Та я на йому всю шерсть обскубу, коли він не схоче! Єще й той, дурний мій старий, потурає йому, та мені байдуже. У мене вони обидва не дуже в хаті порядкують, бо я така, що чоловік — хазяїн на полі, а в хаті — я господиня.

Павло. А я таки думаю, що вам не пощастить.

Палажка. Не пощастить? О, побачимо! Щоб то мене хто переміг? Та нехай на мене усе село зуби вишкиряє, так я всім одсіч дам!... Отже я й забалакалась із вами. Спасибіж вам за пораду! Бувайте здоровенькі. *(Виходить і на порозі стрічається з Василем Юрченком).*

ШЕСТИЙ ВИХІД.

Павло. Василь.

Павло. А, Василю, здоров! *(Здоровкаються).*

Василь. Здорові! А чого це до вас ця зубата тітка прибігала?

Павло. Питатися, чи не візьмуть її Грицька в салдати. Хочеш над Мартою свекрухувати.

Василь. Казала мені мати, що захожується... Ну, гроші в касі тисяча карбованців готові, — хоч зараз панови віддавати. А се я вас прийшов кликати.

Павло. Куди?

Василь. Та зібралисяж наші, як ви кажете, читальники, щоб грішми скинутися, та нових книжок купити, так ідіть побалакаємо, яких саме книжок купувати. Та ще нате вам назад вашого Костомарова, — прочитав. *(Віддає книгу).*

Павло. Отже сьогодні не піду, бо тут діло з землею. Та тиж там будеш, то однаково усе їм розкажеш.

Василь. Ні, краще, як ви. От я їм розказував про хліборобські спілки, так дуже зацікавилися і такої книжки хочуть, щоб там усе докладно про те прочитати. Ще дуже зацікавилися Англією... Ходіть же бо, ходіть на хвилиночку, — вонож недалеко...

Павло. Хіба дуже не на довго. Добре, ходім! *(Виходять обидва. Сцена якійсь час порожня).*

СЕМИЙ ВИХІД.

Юрченко, Тимоха й Петро Ківшенко виходять).

Юрченко. Овва! Нема нікого! Кудись пішов пан.

Тимоха. Подождемо.

Юрченко. Сідаймо! *(Всі сідають).*

Ківшенко. Погано. Мені швидче до дому треба.

Тимоха. Мабуть жінка веліла. Що вона в тебе, чи командир над тобою, чи що?

Ківшенко. Е, командир! Ще й гірша! Там така лиха баба, що й дихнути не дає.

Тимоха. Як би ти був, значить, грамотний, то не тиб її слухав, а вона тебе. Потому — грамотний чоловік зараз бачить по описанях, як і що треба робити. От, сказати, я. Купив собі, ще на службі як був, за півтора рубля книгу: „Новий і полний оракуль, чародей і астролог, хиромантія і хвизіогноміка, відкритіє тайн древних магіков, астрономичеський телескоп, предсказующий судьбу“ — ну, і там ще далі є у заглавії — дуже гарна книга, у чотирьох частях, півтора карбованця ціна. Так там тобі вся наука, яка тільки була коли на світі, — вся вона є. Там, значить, і заговори на всякі случаи: од ружжя, од зубей і од крови; там тобі зараз орабський кабалістик, прорицающий будущее, тоді хвизіономантія, общепринятая астрологія, і хиромантія, і магіка — чисто тобі вся наука. Так там можна й про жінок найти.

Ківшенко. Ну, сим моїй не дошкулиш! Там така зубата, що не то хвиромартія, а й чорт з нею нічого не вдіє. Я вже їй кажу: чи ти, Палажко, не боїшся, що тобі на тому світі кара буде за твій язик? Так вона: Ах, тиж, — каже, — так ти мене за живота в пекло хочеш упхати? Та як почала!...

Тимоха. Стій! А під яким знаком вона народилась? Чи не під тельцем, бо в оракулі сказано: „Родившиїся в сем місяці женщины бувають гнівливі“.

Ківшенко. О гнівлива!...

Тимоха. Сварливі...

Ківшенко. Страшенно!...

Тимоха. Характером неспокойні...

Ківшенко. Та хоч з хати тікай!...

Тимоха. У всякого влюбчиві... Ну кажиж: влюбчива?

Ківшенко. А шож воно таке?

Тимоха. Значить, чи закохується в кого?

Ківшенко. Де там! Цього нема! Вона стара, така, як і я.

Тимоха. Дарма! А то ще, коли хочеш, можна по хиромантії взнавати. Наприклад: от як одна лінія сюди пішла по долоні, *(показує на долоні)* то се буде „судження, управляющее миражами кипучого воображення“; а як вона туди пішла, то се значить „неоконченная наука и красноречіє в довершеніє доводів того ученія“. Або ще й так бува: „стремленіє кіследованію тайн природи, магія, чародейство архилогических причин“. Єсть у неї се?

Ківшенко. Що?

Тимоха. Оце, що я кажу, архилогических причин... Як у неї на долоні? Ти не дивився?

Ківшенко. А чогоб я там дивився? Піди та подивись; вона як дасть долонею, так і перекрутишся.

Тимоха. Ну, полбжим!...

ОСЬМИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Левчуков.

Левчуков *(увіходить)*. А, ви тут уже? Здорові!

Юрченко, Тимоха, Петро Ківшенко *(встають і кланяються)*. Здорові були, пане!

Левчуков. Ну, що скажете?

Юрченко. Та знову до вашої милости: бамагу принесли й гроші.

Тимоха. Щоб, значить, тепер уже хвормальное діло було, як дисципліна военная велить і всьо в порядку.

Левчуков. Так, так! То вже у вас усе готове — і гроші, й документ.

Юрченко. Та вже все.

Петро Ківшенко. І бамага.

Тимоха. Тільки подпису приложеніє і по всіх артикулах окончаніє.

Юрченко. Деж бамага, Петре? Давай!

Петро Ківшенко. Та ось... у пазусі... *(Витягає)*. Осьдечки... *(Подає папір)*.

Левчуков *(до П. Ківшенка)*. Стривай, поки не треба. *(До Юрченка)*. Я спершу хочу побалакати з тобою, з самим тобою.

Юрченко. Так миж усі коло цього діла.

Тимоха. Як мене, значить, громада за начальника постановила, то й я в цьому ділі...

Левчуков *(до Ківшенка й до Тимохи)*. Ну, це зовсім про инше діло. Ви поки йдіть, потім вас покличуть.

Петро Ківшенко. Ходім! Щож ти зробиш!...

Тимоха. Тільки як про землю, так се зовсім не по хвормі, бо як мене вибрано... *(Виходять Ківшенко й Тимоха).*

ДЕВЯТИЙ ВИХІД.

Левчуков. Юрченко.

Левчуков. Ну, сідай отам на ослоні. *(Юрченко сідає. Левчуков увесь час, поки з ним балакає, то сідає на якому стільці, то знову зривається й бігає по хаті).* Ну... Бачиш, ось що... Чорт би його взяв!... Бачиш, є в тебе дочка, га?

Юрченко. Та є дочка.

Левчуков. І любите її, і вже мабуть і жениха їй знайшли?

Юрченко. Це її діло... Та нащо це вам, пане? Адже вона землі не купує.

Левчуков. Зараз побачиш, нащо... Бачиш... Якби тобі це сказати, чорт би його взяв! Це, що я кажу, так воно все до землі... Коли я з тобою не добалакаюсь, до чого треба, то я й про землю не говоритиму. Та от: чи є у вас для дочки жених?

Юрченко. Кажуж вам: це її діло. Нам, сказати, впав ув око парубок один — Грицько Ківшенко, — оцього Петра, що зі мною був, син.

Левчуков. То ти за його й віддаси свою дочку?

Юрченко. А як вона схоче, то й віддам.

Левчуков. Ну, а колиб я сказав тобі: знаєш що, Юрченку? Віддай ти свою дочку іменно за цього Грицька. То щоб ти сказав, га?

Юрченко. Та воно начеб то й не ваще діло, пане...

Левчуков. Ну, то я тобі скажу просто: віддай свою дочку за Грицька заміж, а тоді вже — та тількиж тоді — я й продам вам землю, а без цього — ні.

Юрченко. Та що це: вас Грицько прохав, чи як?

Левчуков. Та се дарма. Ну, добре?

Юрченко. Нічого я не розберу.

Левчуков. Та тут нема чого й розбирати, чорт би його взяв! Ти розбирай: я цього Грицька зроду не бачив, ніколи, розумієш ти... але я хочу, щоб ти віддав за його свою дочку, бо не бажаю, щоб з нею мій племінник оженився.

Юрченко *(встає дивуючись)*. Павло Олександрович?

Левчуков. Наче не знає! Все вже мабуть давно накрутили.

Юрченко. Нічогісінько не знаю.

Левчуков. І він тобі — мій племінник — нічого не казав?

Юрченко. Нічогісінько.

Левчуков. Ну, так я тобі скажу: мій племінник сказав мені, що він хоче женитися з твоєю дочкою. А я цього не хочу, не бажаю, і цього не буде! Чорт! Ти сам бачиш: земля добра, ціна мала, кращої землі нема де вам знайти, а землі вам хоч як, а треба. Ну, і я вам її не дам. Не дам, коли ти не віддаси своєї... як її? за цього... як його?... Грицька.

Юрченко. Та нащож вам це?

Левчуков. На те, на те, на те — я тобі кажу, що тоді вже мій племінник певне з нею не одружиться. От нащо!

Юрченко. Он, що! Та якже я її силуватиму? Вонаж у мене одна!

Левчуков. Це вже як знаєш; ти батько. Нема цього, нема й землі! Ну, мені ніколи з тобою розбалакувати, — в мене діло є; але сьогодні ти мені щоб сказав, як рішиш. *(Бере бриля й виходить)*.

ДЕСЯТИЙ ВИХІД.

Юрченко; згодом Ківшенко й Тимоха.

Юрченко *(сам)*. Он воно що! *(Сідає, похнюпивши голову)*. Дочка й громада!... *(Тимоха та Ківшенко увіходять)*.

Тимоха. Пішов уже? Ну, щож він тут балакав, га? Дивно мені: і я од громади, і письменний, значить, і всякую книгу й запись можу, і понятіє в її знаю, а він „вийди“, каже! Я Богу — государю служив вірою — правдою до послідней каплі крові!... Салдат єсть званіє общоє і почотное, а не то що, значить, — „вийди!“.

Ківшенко. Та щож він казав?

Тимоха. Іменно, що він казав? Бо це діло не абияке і в голові замакітриться, поки об йому понятіє возьмеш, — діло уголовне. Тут треба, щоб гуртом, значить, усім, кого громада, значить, вибрала й настановила.

Юрченко. Та що казав! Загадав мені пан таку загадку, що не знаю, як і відгадати, куди й кинутись.

Ківшенко. Про землю?

Тимоха. Так кажиж бо швидче!

Юрченко. Це вже до тебе, Петре. Казав ти, щоб за твого Грицька Марту віддати?

Ківшенко. Казав... Це мені все Палажка: сватаймо та й сва-

таймо Юхимову Марту; чисто тобі й дихнути не дає. Я їй кажу: щож його сватати, коли я знаю, що не віддадуть; а вона одно товче...

Юрченко. Ну, так яж тобі, Петре, скажу, що як дочка схоче, так і я за нею.

Ківшенко. Що?!

Тимоха. Та ти говори, що пан про землю казав!

ОДИНАЦЯТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Марта.

Марта *(ввіходить)*. Чи Павло Олександрович... *(Уздівши, хто в хаті)*. Ох, це ви тату! Яж думала: дід Охрім... *(Хоче йти назад)*.

Юрченко. Не сподівалась? А не тікай же, стривай! *(До Тимохи та до Ківшенка)*. Казав пан, що зараз нічого про землю не скаже, а згодом велів прийти. Так ідіть тепер до дому, братчики, а вже згодом...

Ківшенко. Чудасія з тим паном! Чого він крутить?

Тимоха. Ні, тут якби мені з ним поговорить — не так якнебудь, а значить, щоб на шот бамаг... Якби його так, щоб із ним поговорить, — тодіб було діло. *(Виходять Тимоха й Ківшенко)*.

ДВНАЦЯТИЙ ВИХІД.

Юрченко. Марта.

Юрченко *(до Марти)*. А тобі чого тут треба?

Марта. Та знову прийшла про тітку Химку, бо не помагає те, що вчера дав учитель.

Юрченко. Бігаєш до вчителя, от і добігалась!

Марта *(здивувавшись)*. Що це ви, тату?

Юрченко. Нічого. Тільки краще булоб, якби ти не знала сюди дороги, а він тебе не знав.

Марта. Та що це ви, тату?

Юрченко. Та що... Хоче тебе вчитель сватати?

Марта *(спускає очі до долуг)*. А хіба він вам казав, тату?

Юрченко. Люди казали... Видно, що правда. Ну, то знай же: не судилося тобі за ним бути.

Марта. Ох, тату!...

Юрченко. Важко?... І мені важко, дитино моя, тобі це казати, бо бачу вже... Та слухай, що мені оце пан казав. Коли, — каже — зараз же не віддаси своєї дочки за Грицька Ківшенка...

Марта. За Грицька?!

Юрченко. Хіба він тобі поганий?

Марта. Ні, він не поганий, він добрий, тільки нелюбий...

Юрченко. Так отже чуєш: коли, — каже, — не буду я певен, що вона вже за іншим, що мій племінник її не візьме, — то не буде вам землі.

Марта. Та то він так...

Юрченко. Ні, не так... Ти сама знаєш, яке в нас убожество. Курки нікуди випустити. Без землі нам хоч зараз усім на Амур. А це земля добра, і поцінна, і нема так близько іншої. Як зістанеться громада без землі, — збідніє вкрай. Коли хочеш людям добра, — послухай мене, доню моя! Не занашай ти людей, не роби людей голодними. Я тебе не неволю, я тебе тільки прошу: пожалій людей. Іди за Грицька, — він тихий, добрий.

Марта. Та нелюбий.

Юрченко. А любо тобі буде дивитися на обідраних та на голодних людей?

Марта. Та хібаж таки всі наші люди обідрані та голодні?

Юрченко. А то багаті? Коли не голодні тепер, так будемо голодні. Громаді без землі ніяк не можна. У наших людей тільки половина наділу, народ зубожів. А як купить цю землю Кожуренко, то буде лихо: пан Левчуков хоч наймав людям землю, а Кожуренко такий дерій, що всю громаду обдере. То й справді будемо голодні.

Марта. А, Боже!... Та як же мені свій вік занашати за нелюбом?!

Юрченко. Ет, дочко!... Поживете вкупі, — зладнаєте... Він гарний парубок. А про вчителя... то не наш братчик! То пани, нам до їх не рівняться. Силувати не буду, а тільки скажу так: іди собі, коли хочеш, і за вчителя, та вже як через тебе громада зістанеться без землі, то мене на твійому весіллі не буде... і в хату до мене після того ти не вступай!

Марта. Тату!...

Юрченко. Думаєш, що батькови не жалко тебе? Та тількиж і про те подумай. Я весь вік свій чесно прожив... ніхто не скаже про мене, що я не по правді з громадою робив... А тепер скажуть: щоб дочку за пана віддати, так він і громаду продав! На старість про мою сиву голову таке говоритимуть, клястимуть мене! Ні, дочко! Роби, як знаєш, а я громади не продам і в спілці з тобою не буду. *(Встає).*

Марта. Тату! Тату! Стривайте! *(Ламав руки).* Ой Боже мій...

Боже!.. Я бачу, знаю... правду кажете... Тільки чим же я винна?.. За щож це мені?.. Саме мені!.. За щож це я мушу відбувати?

Юрченко. Комусь же та треба!.. Завсіди хтось відбува, як біда прийде. Чим же ти краща за інших?

Марта. Комусь же та треба... Комусь... А мені впало... Боже, Боже!.. *(Схиляється на стіл, тихо ридаючи. Юрченко сидить якийсь час тихо, тоді підходить і помалу торкається її до плеча).*

Юрченко. Дочко!.. Дитино моя!..

Марта *(крізь сльози)*. Повинна... повинна відбути... Ну, нехай же... нехай!.. Я... я не... не піду за вчителя...

Юрченко. Спасибі тобі, дочко моя! Не посоромила батька... Скажу Петрови, щоб старостів присилали... а ти не сиди тут — ходім!

Марта. Ні, йдїть самі, тату!.. Я ще хочу його побачити... Не бійтесь, нічого не переміниться, це буде вже востаннє.

Юрченко *(дивиться на неї тільки якийсь час)*. Гляди!.. *(Виходить)*.

ТРИНАЦЯТИЙ ВИХІД.

Марта. Орися.

Марта *(сама, за столом, сперши голову на руки, довго мовчить)*. Так треба!.. Та чогож так серце болить, так душа гине! *(Вбігає Орися)*.

Орися. Чого ти така смутна, сестричко?.. Та чогож ти мовчиш? Чи нещастя яке сталося?

Марта. Ох, сталося!..

Орися. Ой лишечко! Якеж? Кажи, голубочко!

Марта. Пан велить батькови віддати мене заміж за Грицька...

Орися. За Грицька?! За Ківшенка?!..

Марта. Еге, — щоб не міг одружитися зі мною вчитель. А як не віддасть, то пан і землі не продасть.

Орися. То начхать на його з його землею!

Марта. А чи можнаж так? А нашаж громада вбога! Їй же без землі буде погано.

Орися. А воно й правда... Та тількиж іти заміж за Грицька... за Грицька... — тоб то за нелюба... Адже ти його не любиш, Марто?

Марта. Та й чудне ти питаєшся! Наче не знаєш, про кого я думаю. Батько каже: „Любо тобі буде дивитись на обідраних та на голодних людей?“

Орися. Та хібаж таки всі наші люди обідрані та голодні?

Марта. Ні... а всеж убогі дуже.

Орися. Щож ти, сестричко, думаєш робити?

Марта (*сідає край столу й хапається за голову руками*). Ох, і сама не знаю! і сама не знаю! Чи своє щастя, чи громадське щастя? Боже мій, чого я така дурна, що не можу відразу зважитися? Орисечко, голубочко, скажи мені, що краще: чи щоб одно або двоє були щасливі, чи щоб уся громада не мала щастя?

Орися. Краще так, щоб і громада і ті двоє були щасливі.

Марта. А як не можна так?

Орися. Можна.

Марта. Якже то?

Орися. Я ще не знаю як... Треба вигадати, треба щось робити!..

Марта. Ні, мабуть не вигадась!.. А він, любий, він завсіди мене навчав, що для громадського діла не треба себе жаліти. І він себе не жалів, і тепер не пожаліє. Навіщож я себе жалітиму? Я повинна зректися свого щастя, повинна піти за Грицька... Його мати давно хоче, щоб він мене сватав.

Орися. Мати! А він же, він — хоче? Можеж він цього хоче так, як і ти? Ти про це думала?

Марта. Він? Ні, я про його не думала. Та вжеж коли не схоче, то не візьме.

Орися. Не візьме? Хіба ти не знаєш його, який він несміливий, матери боїться?

Марта. Боже мій! Ну, що я тепер знаю? Я тепер нічого не знаю!.. Я тільки знаю, що з цього громаді добро буде, то й треба так зробити. Так... Та тільки чогож мені так тяжко, Господи? Чого мене так гнітить, давить, пече ця думка? Ой, Боже мій! Боже мій!.. (*Ламає руки*).

Орися. І ото ти так надумала? І ото, щоб своє щастя-долю так занাপстити? Та з роду-віку цього не буде!

ЧОТИРНАЦЯТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Павло.

Павло (*ввіходить*). А я й не гадав, що в мене гості. Здорові були, дівчатка! Що це? Марто, ти плачеш? смутна? Чого це ти, скажи! І мовчиш? не хочеш сказати?

Орися. Багато казати, та нічого слухати, бо все ка зна що. Ваш любий!..

Марта. Цить! ні однісінького слова більше не кажи! (*Встає*).

Павле Олександровичу, я прийшла вам сказати, що я... що ви... що я засватана.

Павло. Як то засватана?

Марта. Хоч не засватана, так буду засватана.

Орися. Марто!

Марта. Цить, дай мені сказати! Я вам не до пари. Я йду заміж за Грицька...

Павло. Марто, серце моє, що це ти? *(Бере її за руки)*.

Марта *(вириває руки)*. Пустіть мене! Я не можу! Я піду!.. Ви не мій, а я не ваша.

Орися. І ка зна-що ти вигадуєш, Марто! Не слухайте її, Павле Олександровичу! Це все ваш любий дядечко накоїв.

Марта. Це однаково.

Орися. Ні, не однаково.

Павло. Шож там дядько зробив? Та кажіть же бо!

Орися. Сказав, що тоді продасть землю, як Марта буде за Грицьком, а як не буде, то й землі не продасть. Це на те, щоб ви за себе Марти не взяли.

Павло. Кожу це він казав?

Орися. Та дядьковиж Юхимови; а той тепер силує Марту, щоб за Грицька йшла.

Марта. Неправда, не силує!

Павло. Так он воно що! І ти, Марто, хочеш це зробити? *(Марта затуляє обличчя руками)*.

Орися. Отже й я вже казала їй. Та побалакайте краще ви. От ви побалакайте, а я побіжу; мені треба... Бувайте здорові! *(Вибігає)*.

П'ЯТЬНАЦЯТИЙ ВИХІД.

Павло. Марта.

Павло *(бере Мартині руки в свої і знову садить її, сам біля неї сідаючи)*. Марто, серце моє, доле моя! Чи тому правда, що Орися казала?

Марта. Правда! Уже... годі нам... за Грицька Ківшенка вже заміж іду... І так треба робити, як батько кажуть.

Павло. Так і треба? А чомуж це так і треба, коли з того буде нещастя і тобі й мені?

Марта. Та не громаді.

Павло. Що ти кажеш?

Марта. А те, що ти забув. Ти сам казав, що громаді без землі не можна. У наших людей тільки половина наділу, народ

зубожів. Ти сам клопотавсь із усієї сили, щоб дешевше землю купити. Ти сам казав, що як її купить Кожуренко, то буде лихо, бо твій дядько давав людям землю, наймав, а Кожуренко такий глитай, що всю громаду обдере. Ти казав, що якби та земля твоя була, то ти зараз би дурно її громаді віддав. То виходить, требаж її громаді. І щож більше: чи наше щастя, чи громадське? От ти мовчиш, бо я правду кажу.

Павло. Правду, та не всю.

Марта. А скільки разів ти в школі нас навчав: дбайте про громадське добро, а не про своє. Дбайте, щоб у ваших ділах правда була, хочби вам самим із того й лихо було. Тиж навчав так?

Павло. Навчав.

Марта. А памятаєш ті ночі зоряні та тихі, як ми з тобою вдвох сиділи у садку? Памятаєш, що ти тоді казав? Ти казав: треба так, щоб людина не могла бути щаслива, не працюючи про щастя громадське. І як ми одружимося, то наше щастя — то не саме кохання буде: кохання буде там тільки частиною, а друга, більша частина — це буде праця задля щастя громадського, людського. А без цього — ти казав — краще нам і не сходитися. Краще нам і не сходитися, коли не дбатимем про добро громадське. А тепер, якби ми подружилися, то просто на зло, на лихо людям. Чи можемож ми тепер бути в парі?

Павло. Можемо!

Марта. Як то?

Павло. Та просто: громада матиме землю, а ми — своє щастя.

Марта. Не дури!

Павло. Я не дурю, а кажу правду.

Марта. Та якже ти це зробиш?

Павло. Я ще й сам не знаю, як я це зроблю; але добре знаю, що я це зроблю. Не думай, моя доле, що своє щастя хотів я здобути лихом громадським. Алеж і мого щастя в мене вирвати я не дозволю. Ти не будеш нічиєю, бо будеш моєю. А землю громада матиме. Все, що тільки сила людська зможе зробити, я зроблю й свого досягну.

Марта. Ох, як би то!

Павло. Не турбуйсь і не лякайся. Жди! Я все зроблю.

Марта. Ой, зробиж, любий мій, коханий, дорогий! Бо недолею людською щаслива бути не хочу і не можу. Ох, та

й сумнож, та й тяжкож мені!... *(Встає)*. Прощавай, мій... несуджена дружино моя!

Павло. Марто, нащо ти так кажеш?

Марта. Може це востаннє ми так балакаємо... Прощавай!... *(Цілує його. Вихоплюється з рук і вибігає з хати)*. Павло за нею: Марто стривай!...

ШІСТЬНАЦЯТИЙ ВИХІД.

Павло *(сам)*. Утекла!... Так он як: дядько мені на перешкоді стає, зруйнувати моє щастя хоче. Як неначе я мала дитина, а він, батьком будши, кермує мною! Ні, цього не буде! *(Ходить по хаті)*. А яка Марта гарна, яка в неї душа! Цим вона стає мені без міри дорожча, ніж була перше — і коли я раніше не попустив би нікому нас розрізнити, то тепер!... Яка вона гарна, любя!... З такою жінкою можна нічого не боятися, все подужати. І я подужаю, насамперед цю кляту перешкоду подужаю. Алеж якого способу дібрати? Спершу, звісно, побалакати з дядьком треба; а як це не pomoже, то тоді що? А, дурна голова, нічого не може вигадати!... *(Сідає й спершись головою на руки думає, а далі схоплюється)*. Ні, так відразу не вигадась, треба трохи спокою... Щось уже мріється в голові... Ні, дядечку, я вам не подамся!...

Завіса.

ТРЕТЯ ДІЯ.

Хата вчителева.

ПЕРШИЙ ВИХІД.

Сторож (*сам прибирає в хаті порожкидану одежу, книжки та інші речі*). Оттак, як бачите! Тільки те й робиш увесь день, що прибираєш за ним. Поки цього пана не було, так усе добре було, бо вчитель сам усе поприбирає, і все в його в порядку, усе гарненько положене, мені й прибирати нема чого. А цей сорочку скинув: геп її серед хати! (*Піднімає з долу сорочку Левчукову*). Книжку з полиці стяг: кидь її до долу! (*Витягає зпід стільця книжку й кладе на полицю до інших книжок*). Чистий тобі калавур та й годі! Лиха година та нещаслива принесла цього пана; такого лиха накоїв, що і в сім мішків не забереш: уже он розлучає вчителя з Мартою! А чого? Вона, каже, не панна, а мужичка. Мужичка! Що то воно — мужичка? Ну, скажіть мені: що то воно мужик, а що то воно — пан? Ніяк я цього не розберу. От хочби й до чого прирівняти, то нічого не виходить. Ну, сказати, оцей чобіт (*піднімає з долу панський ваксований чобіт*) буде пан, а оцей (*показує на свій*) мужик. Ну, і шож воно буде? А нічогісінько! І то чобіт, і то чобіт. Тільки, що той ваксою помазаний, так блищить. Ова! Як помазався трохи зверху, так уже й пан? А що ти доброго робиш? Так саме тебе нога товче, як і цей чобіт, і що цей робить, те й ти робиш. Ка зна — що! (*Кидав чобіт під ліжко*). Вигадки все! Якби не громадське діло, то яб, здається, сам тую Марту вкрав та вчителеві віддав; так вони до пари приходяться.

ДРУГИЙ ВИХІД.

Сторож. Оріся. Грицько.

Оріся (*штовхає Грицька в хату*). Іди вже, йди — годі тобі огинатися! (*Грицько ввіходить і неспіливо стає біля порога*). Здорові були, діду!

Грицько. Здорові, діду!

Сторож. Здорові! здорові! А чого це ви?

Орися. Та цьому парубкови, дідусю, вчителя треба.

Сторож. А нащо?

Орися. Та там уже треба...

Сторож. Кому?

Орися. Та цьомуж парубкови.

Сторож. Парубкови! Парубкови треба, а дівка чогож тут?

Орися (*засоромившись*). Та це він, дідусю, не знає куди йти, так я його провела. Миж сусіди, двір із двором живемо.

Сторож. Не знає куди йти! Що він — не знає, де школа, чи що?

Орися. Так не сміє.

Сторож. Не сміє! А ти вже дуже смілива, дзиго! Не сміє!... Знаю вже чого прийшли!... Жениханячко та цілуваннячко!...

Орися (*соромлячись*). Що бо ви, дідусю, кажете!...

Сторож. Те, що ви, дівусю, знаєте! Бач, яка медяна зробилася! Учителя нема, — в класі. Ось стривайте, — я вам його зараз покличу; що вже з вами робити, з малечою! (*Виходить*).

ТРЕТІЙ ВИХІД.

Орися. Грицько.

Орися. Ну, чого ти став біля дверей? Чи тебе хто зість?

Грицько. Та ба! який дід сердитий!

Орися. Який там він сердитий! Він добрий дуже, то він тільки так балакає, наче все гнівається.

Грицько. І вчителя страшно.

Орися. Та чогож там страшно? І вчитель добрий, та ще й сам Марту сватає, то пособить; тільки ти його проси гарненько.

Грицько. Та їй бо, мені ніяково, Орисю! Прийшов до чужого чоловіка, та й ну!

Орися. Вигадай! Коли не хочеш просити, так і не залицяйся до мене, геть відчепись, іди собі до Марти, а я собі кращого знайду.

Грицько. Що бо ти кажеш, Орисю!

Орися. А те, що ти чуєш, Грицю! Хіба ти думаєш, що ти вже такий гарний, що й кращого нема? Та я тебе й не люблю. Грицьку, капосний! чуєш: я тебе не люблю, не люблю, не люблю! (*Трусить його, а тоді цілує*).

Грицько. Та стривай бо, а то щоб хто не побачив... А чого ти не хочеш Марті сказати, що ми любимося? Можеб вона тоді сама...

Орися. Що — сама? Тютя ти з поливяним носом, хоч і парубок. Щож мені — втопити бідну дівчину, чи як? Вона й так пропадає з горя, а тут еще я казатиму, що і твій та мій вік за-нападає. Та тоді вже вона або втече куди, або втопиться; хіба я її не знаю? Вонаж думає, що ти її по волі береш. А як же ти від сватання втік? Я ще й не попитала, бо все бігли.

Грицько. Та зробив так, як ти казала; сказав: не піду та й годі. Та й пішов з дому. Мати кричали-кричали та не могло. Так старости самі й пішли сватати.

Орися. Оце гарне сватання буде.

Грицько. Мати кажуть; я, такий-сякий, і без тебе обійдуся.

Орися. Ну, не обійдеться!

ЧЕТВЕРТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Павло.

Павло *(ввіходить)*. Здоровенькі були!

Орися та Грицько. Здорові й ви!

Павло. Чогож ви не сідаєте? Сідайте!

Орися. Та тут ніколи й сідати. Тут оцей парубок до вас за ділом; так сам не сміє, то я привела.

Павло. Спасибі, що привела. Щож це за парубок? *(До Грицька)*. Я вас і не знаю.

Грицько. Та бачите... *(Спиняється)*.

Орися. Це — Грицько Ківшенко. *(До Грицька)*. Ну, чогож ти мовчиш?

Грицько. Бачите...

Орися. Ну!...

Грицько. Бачите... я хотів вас попитати, чи може мене батько або мати присилувати женитися з ким я не хочу.

Павло. Ні, не може.

Орися. Так і по закону?

Павло. Так і по закону.

Орися *(до Грицька)*. А бачиш! Ну, кажиж!

Грицько. Та... *(Спиняється)*.

Орися. От мені лихо з таким парубком! Це не парубок, а якесь мняло!... Це, бачите, Павле Олександровичу, він прийшов попрохати вас, що якби йому так зробити, щоб йому з Мартою не братись.

Бо його мати вже і з старостами захожується..., щоб швидче...
(До Грицька). Та кажиж бо сам; ну, чогож ти мовчиш?

Грицько. Адже ти сказала.

Орися. А не сором тобі, що я за тебе кажу? Ти не парубок, а батіг з клоччя.

Грицько. Не лайся так, Орисю, бо, бач, люди подумают, що я тебе боюся...

Павло (всміхається). Ні, я цього не подумаю, бо я Орисю добре знаю. А вам скажу певне: ніколи цього не буде, щоб вас із Мартою одружено; я цього зроду не допущу. Тількиж і ви ніяк не згожуйтесь.

Орися. А мати його взяла та й без його згоди післала старостів, а ті й посватали Марту.

Павло. Вже й посватали?

Грицько. Еге. Тільки я там не був, не схотів іти... І мати кажуть, щоб у неділю й весілля.

Павло. Дуже швидко. Отже вам кажу: нічого з того не буде. Тількиж і ви пособляйте мені і ніяк не згожуйтесь.

Орися. Та вже він не згодиться. Я вже за це ручу.

Павло. А чогож се ти ручиш за людей? І яке тобі до цього діло?

Орися (збентежившись). Та я... бачите... я так... Я з добрости до його...

Павло (всміхається). Ну, гаразд, гаразд, що така добра. Так отже, що я вам кажу: не бійтесь нічого, ніякого лиха не буде, і я цього зроду-віку не допущу.

Орися. Їй бо?

Павло. Хібаж я тобі коли казав неправду?

Орися. Ой славаж тобі, Господи! Грицьку, капосний, чогож ти не радієш? (Ханав його й крутить по хаті, приспівуючи):

Ой радійте усі люди,
Бо все уже гаразд буде!
Буде добре погуляти
До твоєї, Грицю, хати!...

Грицько. Та пусти бо! (Пручається). Годі тобі!... Ну, що бо ти робиш!...

Павло (сміючись). Яка в школі була, така й тепер. А скажи, Орисю, чи скоро буде у вас весілля?

Орися. Овва! чи скоро!... Тоді, як я вас на його покличу!

Або тоді, як ви своє відбудете... Ой лишенько! Як я забарилася!... Ходімо, Грицьку! Бувайте здорові! Спасибі вам! (*Ханас Грицька й тягне з хати*).

Грицько (*виходячи*). Прошавайте! Спасибі вам!

ПЯТИЙ ВИХІД.

Павло (*сам*). Учера так дядько й не схотів до ладу побалакати; все викручувався то цим, то тим. А тепер треба побалакати востаннє; може ще послухає. Але й дядько Юхим — як поспішається, що вже й старости були! Бідна Марта, як вона мучиться!... Мабуть дядько в саду; треба піти побалакати з ним. (*Іде*).

ШЕСТИЙ ВИХІД.

Тимоха, а тоді Левчуков.

Тимоха (*ввіходить обережно*). Нікого нема... Деж се пан? Що то дурний народ необразований — не може з чоловіком поговорить. От я з ним сам побалакаю, то зараз земля наша буде.

Левчуков (*увіходить швидко*). Ну, та й спека! Фу-фу! Як пече! Трохи не спікся, поки садом пройшов! (*Узрівши Тимоху*). Ти чого?

Тимоха (*кланяється*). Здравія жалаю, господин поміщик.

Левчуков. Здоров! Чого тобі?

Тимоха. Так как я, значить, вибраний од громади на шот землі, щоб усе було по хвормі, як велить дисципліна, то я, значить, до вашого благородія.

Левчуков. Ну?

Тимоха. Как я, значить, Богу — государю служив вірою, правдою, і отечество захищав даже до послідней каплі крови, потому як у турецькую войну, то даже самого Османа-пашу на Шипкі у вічі видів...

Левчуков. Та стривай: ти кажи про діло, а не про Османа.

Тимоха. І как я, значить, образования на службі получил і даже послі служби не как какой небудь мужик, — понятіє знаю даже на шот книг...

Левчуков. Яких книг?

Тимоха. На шот усяких книг могу понімать і даже не то що какая небудь повість ілі там роман, но даже і уголовні книги і пророчеські. От, например, предсказанія Мартина Задеки на шот Турції...

Левчуков. Що на шот Турції, чортиб її й тебе!...

Тимоха. Та от у предказанії славного Мартина Задеки сказано: „Турки в короткое время в Азії і в Ахрикі земель своїх лишаться. Костянтинополь, столиця султана турецького взята будеть без наймалійшого кровопролитія. Но ви, нещасні Турки! Мечети ваші разорені, а ідоли ваші і алькорани вовся стрелені. Магомет, ти восточний антихрист...

Левчуков. Що ти мелеш? Який антихрист?

Тимоха. На шот Турції, значить, — як тепер: чи є вона, чи вже стребили її?

Левчуков. Та ти про діло кажи, а не про це! Чого ти прийшов?

Тимоха. Я, значить, как мене громада вибрала, то на шот землі, щоб у хворму призвести.

Левчуков. Нічогісінько не розумію, чорт!...

Тимоха. Как ви, значить, господин поміщик, що на шот бракосочетанія, так я, значить, прийшов, щоб на ето не внімать обрашенія, і на шот подписанія бамаги.

Левчуков. Та що ти, чортиб тебе драли! — таке мені плетеш, що я його й зрозуміти не можу! Пошли когось розумнішого за себе, щоб я його розбирати міг.

Тимоха (*образившись*). Єжєлі такое дело, то я можу і піти. Потому я думав як образований чоловік, щоб, значить, у хворму призвести.

Левчуков. Та геть ти к чортам! Геть ізвідси! Геть!

Тимоха (*виходячи*). Се лиха година, а не пан! А ще образований чоловік...

СЕМИЙ ВИХІД.

Левчуков, а тоді Павло.

Левчуков (*сам*). Се чорти батька зна-що! Так і лізе!...

Павло (*ввіходить*). Чого це ви, дядьку, гніваєтесь? Що сталося?

Левчуков. Та якже не гніватися? Прийшла до мене якась тварюка, якась скотиняка, якась... якась... і от годину мучить мене якоюсь Турцією, Мартином Задекою, та ще якоюсь гидотою.

Павло (*сміється*). А, це Тимоха. Ну, на його не сердьтесь, дядьку. Він тут усіх смішить, показуючи свою „образованість“. Та лишім його! Краще побалакаємо про инше. У мене до вас є діло.

Левчуков. Ну, кажи, що там? *(Сідає).*

Павло. Скажіть, будьте ласкаві, дядьку, як на вашу думку, яка людина краще робить: чи та, що силкується всім людям зробити добро, чи та, що скрізь навкруг себе розсипає нещастя?

Левчуков. Чудне питаєшся! Всеж та, що добро робить, краще.

Павло. А навіщож ви робите саме навпаки і хочете нещастя робити, та ще й не одній людині, а багатьом.

Левчуков. А сеж що?

Павло. Виж не хочете продати землі селянам і цим робите їм нещастя. Ви хочете, щоб батько віддав мою Марту за нелюба, і цим робите відразу нещасливими і мене і її, і того Грицька та ту, яку він любить, а вона його.

Левчуков. Ну, тут нещастя їм нема. Цей народ дуже швидко розважається з іншими; переставляй скільки хоч Івана замість Грицька, а Гапку замість Химки, — се їм байдужечки.

Павло. Ви думаєте? А я так думаю, що цим ви зробите четверо людей безщасними та й не тільки їх, а ще й батьків та матерей їх. І зробивши стільки горя людям, чи зможете ви після цього спати спокійно?

Левчуков. Мій любий, не клопочись про те, як я сплю. Я сплю дуже добре.

Павло. Дядьку, не кажіть так! Я вас люблю, і коли ви хочете, щоб ця любов і надалі в мене в серці зісталася, то не будьте ви такі недобрі.

Левчуков. Ти нотації мені читаєш, здається.

Павло. Я тільки прошу вас зрозуміти одно: що мої почування до сієї дівчини, а її до мене, — то не яка примха дочасна, а це почування глибоке, таке, що коли нас у цьому скривдите, то це зробить нас нещасливими на віки.

Левчуков. Дурниця й нісенітниця! Коли вона тобі подобається: женихайся собі з нею, скільки хочеш... Хіба на це треба женитися? Я сам замолоду... та й тепер це розумію... Хіба на це треба женитися? Не панночкаж вона, справді.

Павло. Дядьку, схаменіться, що ви кажете?

Левчуков. Найзвичайніше діло. Не можуж я на просту дівку дивитися так, як на панночку. Тут зовсім інша мораль.

Павло. Мораль повинна бути всюди однакова.

Левчуков. Чи не ти мене моралі вчитимеш?

Павло. Я цього не думав робити. Я тільки прошу вас не ставати на перешкоді моему щастю.

Левчуков. А я не хочу, щоб ти зовсім обмужичився. Ти все

про себе кажеш, а чи подумав ти про мене? Адже це в тебе страшений егоїзм. Мій спокій від цього залежить, а він може говорити про якісь там нещастя з якимись там Химками, Мартами, Юхимами. Та чи подумав же ти, як це мені? Я знаюся з найкращими дворянами в повіті, і от мій племінник оженився з мужичкою! Ця скотиняка Петрівський, сей новенький предводитель дворянства — трах: підходить до мене денебудь у товаристві й питається: а ваш племінник з простою оженився? Чи правда? Га? А меніж тоді що робити? Крізь землю з сорома піти?

Павло. Та чоґож тут провалюються? Та й про цього Петрівського, — виж самі завсіди лаєте його, кажете, що він поганий чоловік, — то шож вам до того, що він казатиме?

Левчуков. Він скотиняка й падлюка як людина, але його слово як дворянина, має для мене найбільшу вагу.

Павло. Шож мені, — почати знову переказувати усі ті доводи проти вас, що вже тисячі разів їх казано? Казати, що всі люди однаково люблять, ненавидять, радіють, журяться, і що до всіх їх треба однакову мораль прикладати? що...

Левчуков. Ах, облиш! Це все ліберальство. Які там однакові почування можуть бути в нас і в цих брудних тварюк, що тільки й пильнують, якби їм пана одурити, обідрати. Я не можу згодитися на твої божевільні вигадки, бо це для мене ганьбою буде. Що казатимуть!...

Павло. Дядьку, та покиньте ви думати про те, що ляпне язиком який Петрівський чи Івановський. Дурні дурне й кажуть. Послухайте мене, я вас прошу. Виж мене любите; невжеж ви хочете мені нещастя? Вам дорогий споґад про мого батька, вашого брата; невжеж, як ви зробите його сина нещасливим, то тим додержите того слова вашого, що йому дали, всіх нас поробити щасливими?

Левчуков. Будь ласкав, облиш це! Я сам знаю, що роблю. Ти мене не вчи, як слова мойому братови додержувати; я й сам знаю. Знову кажу: можеш собі, скільки хочеш, із нею женихатися, але не женитися з нею. Ну, щоб зручніше було, візьми її до себе куховаркою, чи ще там чим...

Павло. Дядьку!! Схаменіться! Що це ви кажете?

Левчуков. Ах, покинь ти свій патетичний тон! Я його терпіти не можу, чорти його батькови! Ти мене з дому женеш! *(Бере бриля й виходить швидко).*

ОСЬМИЙ ВИХІД.

Павло *(сам)*. Так он як! І він міг, і він зважився так образити і її й мене! Коли так, то я тепер інакше робитиму з вами, високоповажаний дядечку! Ви мене підвели під монастир, та тільки вам не пощастить!

ДЕВЯТИЙ ВИХІД.

Павло. Левчуков.

Левчуков *(вертається)*. Ось що я тобі забув сказати! Чого ти на мене так дивишся, мов зїсти хочеш? Розсердився так.

Павло. Ні, я не серджуся... Навпаки, я трошки роздумався...

Левчуков. Ну, ну, — і?...

Павло. І бачу, що даремно вас умовляв, що ви не зможете інакше думати, ніж думаєте.

Левчуков. Так? І добре! І помирився з цим?

Павло. Коли хочете, то — так.

Левчуков. Чудово, біс його батькови! То цей дурний шлюбогеть?

Павло. Я вам цього не казав.

Левчуков. Як то? А мені здалось...

Павло. Я тільки казав, що впевнився, що ваших думок не відміню. То ви й робіть, як вам краще, а я робитиму, як мені краще.

Левчуков. Ну-ну, трохи згодом, поміркувавши, заспокоїшся; тоді побачиш, що я — чорт би його взяв! — кажу правду. Ну, а тепер ось яке діло. Мені дуже душно, і я хочу піти купатися. Сьогодні прийде до мене Кожуренко про гроші балакати. То коли прийде, хай підожде! Та ще ось... *(Виймає з кишені папери)*. Хай ці документи полежать, а то щоб я їх біля річки не загубив. Ти кажеш: на що я в Кожуренка гроші позичаю. От глянь у ці документи *(дає йому папери)*, то й сам побачиш, як то мені дуже грошей треба. Просто звідси я поїду в город платити в банк, а то Вербівку продадуть, чорти його батькови! Уже третя публікація була. *(Біжить до дверей)*. Сторож! сторож!

ДЕСЯТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Сторож.

Сторож *(увиходить)*. Чого?

Левчуков. Веди мене купатися на гарне місце.

Сторож. От то мені лихо з цим паном; туди його води, сюди його води — як малу дитину.

Левчуков. Не мудруй, це не твоє діло!

Сторож. А хіба ваше?

Левчуков. Цить! Так як ітимеш по вулиці, то поперед мене не лізь як у ранці, а позаду йди.

Сторож. Хто веде, той і попереду йде. Не виж мене ведете, а я вас. А то якже я вас буду керувати. То коняку як загнудздаєш, так і повернеш куди схочеш, хоч і позад неї сидиш. А хібаж вас загнудздаєш?

Левчуков. Що? що? чортиб його взяли! Ти мене до коня рівняєш?

Сторож. О, чоґож би я вас до коня рівняв? Кінь тварина роботяща, слухняна, мовчазна... Хіба кінь лається?

Левчуков. Це просто... просто... чорт зна-що! *(Вибігає).*

Павло. Та ну бо вже, діду, не заводьтєся! Ідїть, або що!

Сторож. Та йдуж! *(Іде).*

ОДИНАЦЯТИЙ ВИХІД.

Павло *(сам).* Так он як! І він міг, і він зважився так образити і її й мене. Ну, так я вас приборкаю, дядечку! Ні, дядечку, перш ніж ви Кожуренка побачите, я його побачу. *(Іде і в дверях стрівається з Кожуренком).*

ДВНАЦЯТИЙ ВИХІД.

Павло. Кожуренко.

Кожуренко *(ввіходить).* Моє поштеніє вам!

Павло. А, здорові були, Іване Петровичу! Дуже радий, що до мене зайшли.

Кожуренко. До благородного чоловіка, чому й не зайти. З хамством не водимося, а з образованим чоловіком — другой інтерес. Как я, значить, сам у етой школі коґдась учився, то мені даже і очень інтересно...

Павло. Сідайте, прошу вас.

Кожуренко *(сідаючи).* Сядемо... *(Відсапуєтєся).*

Павло. А що, втомилися, поки дійшли? Душно.

Кожуренко. Парить. І по газетах пишуть — усюди так. Я, знаєтє, газету „Луч“ виписую — отец Іван посовітував, — там на щот жидов інтересное чтеніє... потому і виписую.

Павло. А щож вам до жидів? Аджеж у нас їх і в селі нема ні одного.

Кожуренко. Это — не обрашая вніманія, а в тому сила, що жид, як он значить, не нашої віри, то он у всякому ділі христіянину припятствіе оказуєт... А по тому в „Лучі“ пространно написано, щоб усіх жидов стрєбить... І потом на щот смертной казні тоже дуже хорошо написано, що, значить, істинний христіянин должбн казнить усякого хто, значить, йому не під лад... Да, очень хорошая газета „Луч“... А ваш дядушка у вас жительствоють?

Павло. А вжеж. Тільки пішов купатися і дуже просив вас підждати, бо він сьогодні і до краю діло хоче довести.

Кожуренко. А разві он вам говорив, яке діло?

Павло. А вжеж.

Кожуренко. Возможно. Воно й я отсе їду в гóрод, то як би поїхати нам із вашим дядюшкою вдвох, то там би й вексель зробили.

Павло. А на щож вам вексель?

Кожуренко. Невозможно, — нужно, щоб усе по закону. Тепер, знаєте, такий світ настав, що самє обманство, ну, закон і повеліва — вексель. А я против закону не можу.

Павло. Та хіба ви боїтєсь, що дядько не заплатить?

Кожуренко. Не то що... ну, а все таки многії господа дворяни узяли собі резолюцію не платить долгов.

Павло. Сказати, що цього вам з моїм дядьком нема чого боятися, бо він завсіди платить все, що винен, аби було з чого заплатить.

Кожуренко. А скажіть, Павло Олександрович, як у вашого дядюшки, — много довгов? Я чув, — у його долгов на значительну суму.

Павло. Скільки їх у його є, — я того не знаю. А знаю, що взято на землю гроші по другій „закладній“.

Кожуренко. По втóрой, кажете? Етож якже ви... не ошибка лі ето?

Павло. Ні, ось у мене документи, — ви самі побачите. *(Виймає з кишені папери й подає Кожуренкови).*

Кожуренко. Дозвольте!... Іменно, так, так... Под втóрую закладную. Так, так — бамаги хвормальні. Ну, то ваше діло. Так, так... Не імію тепер времени, бо зараз у гóрод їду і потому не можу вашого дядюшки дожждатся. Так я вас прошу — звістіть

його, що я приходив і сказав, що не імію свободних грошей і не можу тепер йому позичити.

Павло. Знаєте що, Іване Петровичу: краще ви йому напишіть про це, а то він мені ще й віри не поймає.

Кожуренко. Звольтеся... Потому що іменно — земелька у вашого дядюшки вже таки вироблена, а позичок — число не мале. *(Сідає до столу, Павло дає йому паперу й перо; він пише).* Извольтеся! А тепер поки моє поштеніє вам. Коли ваша ласка, то заходьте до нас: у місті будемо газету „Луч“ читати — дуже гарна газета на шот жидов і на шот прочих врагов Росії. Бувайте здорові! Мене тут коні ждуть, бо я зараз їду в гóрод. Моє ніжующе!... *(Подає руку й виходить).*

ТРИНАЦЯТИЙ ВИХІД.

Павло *(сам читає):* „Милостивий государ Семен Семенович! Не імею свободново капіталу і не магу на шот ссуди. І прошу за нею ко мне не обрацаться больш. Известний Вам Іван Кожуренко“. Браво! Кращого нічого й не треба. Побачимо, високоповажаний дядьку, якої ви тепер заспіваєте! Це трошки по зрадницькому я вчинив, та щож мені робити, коли іншого способу нема, коли ніяким робом нічого не вдієш. У всякому разі я тільки з вас приклад узяв, дядьку. Ну, тепер до Марти!

ЧОТИРНАЦЯТИЙ ВИХІД.

Павло. Сторож увіходить.

Павло. Хіба вже дядько вернувся?

Сторож. Та ні, я довів до купелі та й кинув там, а сам пішов. Тепер дорогу знає, так знайде, кудою йти.

Павло. Ну, от ізнову буде сердитись дядько. Ну, та вже гаразд. Так оце, діду, як прийде дядько, то це йому лист: ось я на столі положив. Та не забудьте це сказати, бо це дуже важне.

Сторож. Та вже не забуду.

Павло. Скажіть, що заїздив Кожуренко й покинув цього листа, а сам поїхав у гóрод. А за мене скажіть, що я пішов до Юхима Юрченка, щоб із ним їхати до пана Новаковича, бо є чутка, що він продає землю, так чи не продасть громаді.

Сторож. А тут уже хіба не буде діла?

Павло. Побачимо. То посидьтеж поки тут у хаті й підождіть дядька, щоб сказати.

Сторож. Добре. *(Павло виходить).*

П'ЯТЬНАЦЯТИЙ ВИХІД.

Сторож *(сам сідає за стіл і починає роздивлятися на листа Кожуренкового)*. І що він тут наригував? Ба, які карлючки! От печатне так-сяк розбирати таки навчив мене вчитель, а скорописі то то вже не втну. Ач, позакручував як! Якби тобі на тім світі душу так закрутило за твої шахрайства. Чи давно покидьком був, а тепер ба — шинк свій, бакалія, землю вже купив... Швидко надбав, бо такий, що й з рідного батька шкуру здере...

ШІСТЬНАЦЯТИЙ ВИХІД.

Сторож. Левчуков.

Левчуков *(вбігає)*. А, ти тут? Чогож ти пішов?

Сторож *(встає лівою)*. А чогож я там сидітиму? Адже знайшли й самі дорогу.

Левчуков. Знайшли! знайшли! Чорт би тебе взяв, — через тебе я не потрапив, куди треба, та в колючки й уліз, — усі ноги поколов. Чорти батька зна-що — колючки на дорозі!

Сторож. Не заведеш же там квіток. От вам письмо.

Левчуков. Яке письмо? Від кого?

Сторож. Та від Кожуренка. Заїздив сюди, вас не дїждався та й покинув письмо, а сам у город подався, своєю конякою поїхав.

Левчуков. У город?! Чогож у город, коли йому треба було тут мене дождати?

Сторож. А хіба я знаю? Можеж він про те написав там у письмі.

Левчуков *(читає)*. Отсе, так, так! От каналія! Та комуж він це письмо віддав? Тобі, чи що?

Сторож. Де там мені! Павлови Олександровичови віддав, а той уже мені.

Левчуков. То клич же швидче Павла Олександровича. Де він?

Сторож. А Павло Олександрович пішли до Юхима Юрченка; з ним поїдуть до пана Новаковича землю купувать.

Левчуков. Як то — землю купувати?

Сторож. Та так же... Виж уже не хочете продавати, чи що, а той хоче; так у його й купуватимуть.

Левчуков. Нічого не розумію. *(Бігає по хаті)*. І Кожуренко поїхав... Деж три тисячі? А земля? Уже купують у Новаковича!... *(До сторожа)*. Та ти може помилився, може то про мою землю, а не про Новаковича казали?

Сторож. Ні, про Новаковича! *(Виходить)*.

СІМНАЦЯТИЙ ВИХІД.

Левчуков (*сам, бігає по хаті*). Чорт зна-що!... Чорт зна-що!... Тисяча чортів! Падлюка, смів мені не дати! Ну, що його тепер діяти? Адже продадуть землю; сором перед людьми і сам із торбою підеш. Хоч піди та повійся. І от ще й продасть Новакович землі; може продати, бо й самому йому грошей треба. Чортиб його взяли цю скотиняку Новаковича! Кожуренка пустив з рук! не можнаж і мужиків пускати. Треба щось робити. Зараз треба йти до цього чорта Ю... Ю... якогось там. (*Біжить до дверей*). Гей, сторож! тисяча чортів! (*Жде*). Та чогож він не йде? (*Відчиняє двері*). Ти тут сидиш і не йдеш, як тебе кличуть?

ВІСІМНАЦЯТИЙ ВИХІД.

Левчуков. Сторож.

Сторож (*стає на дверях*). Хібаж ви мене кличете? Виж тисячу чортів кликали, а не мене.

Левчуков. Веди мене зараз до цього Юх... Юш... Юхненко... Юрченко... — чорт його знає, як його там! Усі прізвища такі подлі, що і в голові їх не вдержиш!

Сторож (*на дверях*). От як бачите: уже й прізвища наші йому подлі. А в самого яке: генеральське чи архирейське? Треба йти!... Тільки й знаєш, що туди та сюди ходиш, та чортів слушаєш тисячами. (*Виходить*).

Завіса.

ЧЕТВЕРТЯ ДІЯ.

*Хата Юхимова Юрченкова. Просто глядачів — двері в сіни, праворуч —
двері в кімнату.*

ПЕРШИЙ ВИХІД.

Марта *(сама сидить, спершись на стіл, і співає):*

Ой вийду я на шпилечок
Та гляну я на долину:
Долина глибока, калина висока,
Аж до долу віття гнуться,
А в тії дівчини, а в тії молоді
Аж на землю сльози ллються.
Ой зійду я на шпилечок
Та гляну я на світочок:
Ой світе мій, світе, світе мій прекрасний,
Який мій талан нещасний!
Ох і жалю ти мій, жалю,
Ох і жалю непомаму!
Упустила долю, упустила щастя,
Та уже й не піймаю!...

(Помовчавши). Упустила, та вже й не піймаю!... Сама винна. Ні, не так: сама хотіла, а винна не сама. А хтож? Лихі люди, ті лихі люди, що людей на дві половині поділили — на панів та на мужиків. Якби я не була мужичкою або він не був паном, то не впустилаб своєї долі. А він мені так часто казав, що прийде такий час, що цього не буде — ні панів, ні мужиків, а будуть усі просто люди, всі брати — щасливі, освічені. Я вірю тому. Тількиж чи скоро прийде той час? Та хочби й як скоро прийшов, а всеж мені від того не лекше, і моє щастя пропало на віки, на віки, на віки... *(Схиляється на стіл, плачучи).*

ДРУГИЙ ВИХІД.

Марта. Одарка, мати Мартина.

Одарка (*виходить з кімнати*). Марто! Плачеш? А не казала я тобі: не слухай батька!

Марта. Мамо, облиште це! Якже мені було не послухати, коли правду батько казали?

Одарка. Гарна правда — вік свій молодий занапастити! Та й не тільки свій, а ще й Оришин.

Марта. Як то — Оришин?

Одарка. А так, що хоч вона тобі й подруга, а цього не сказала, а до мене чутка добігла. Вонаж дожидає, щоб її Грицько сватав.

Марта. Господи! І Орися! І її вік занапастила!... (*Хапається за голову. Трохи згодом*): Ой Боже!... (*Двері відчиняються з сіней і на порозі стає батько. Марта, побачивши його, біжить у кімнату*).

ТРЕТІЙ ВИХІД.

Одарка. Юхим.

Юхим. Куди це вона так побігла?

Одарка. Кудиж там! Сльози свої ховати побігла... Ой, чоловіче, наробили ми гріха!

Юхим. Адже вона сама на те пристала.

Одарка. Пристала! Наче не знає, чого пристала!... І нащо було поспішатися так? Адже вчитель казав: перечасуйте трохи.

Юхим. Нічого з того не буде, що вчитель казав!

Одарка. А ти й знаєш, що не буде? Можеб і було. А то зараз сам до Ківшенка та й каже, щоб сватали. Хібаж так годиться? Вонаж у нас одна. А пішлаб за вчителя, за благородного: не булаб мужичкою, не робилаб важкої роботи.

Юхим. Мовчи вже, стара, коли не тямиш! Кортить у пани вилізти. Оце я в тебе ненавиджу... Хіба мені не жалко своєї дитини? Ти думаєш, як я не виявляю, так у мене серце не плаче? Так добро громадське!

Одарка. І-і! добро громадське! А багато та громада зробила добра тобі? Скільки ти вже служив громаді: і виборним тебе посилено всюди, де треба, і старостою, і старшиною був, і над школою тепер попечителем; а що з того? Копієчки громадської зроду не зайняв, не так як інші, — ще й свого доложив; а люди казали, що ти гроші покрав.

Юхим. Звикли люди, що раз-у-раз гроші громадські тягано;

ну й тут думали, що так. А потім роздивилися та й нічого. А хто мене знав, так і не роздивлявшися, вірив. І знов я стою тепер перед громадою чистий як скло.

Одарна. Тепер!... А тоді — скільки сорому, а дяка де?

Юхим. Дяка, жінко, в Бога.

Одарна. Та воно так, та... Так би й поламала те сватання!

Юхим. Грицько парубок гарний, тихий; житимуть собі по-троху. А якби пішла за вчителя, то можеб ще й гірше було. Правду казати, то я трохи й радий. Хоч він, учитель, і простий з нами, а все він пан і звичай у його не наш... Пішлаб вона за його, то требаб їй було бувати й поміж панами, а в неї звичай мужицький.

Одарка. Е, чоловіче, — то дарма. Хіба вона в нас не вчена?

Юхим. Вчена, та не довчена... А в тім, я не боронив би їй, колиб так судилося. Щож ти зробиш, коли не судилося!...

ЧЕТВЕРТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Павло.

Павло *(ввіходить)*. Здорові були, дядьку й тітко!

Юхим та Одарка. Здорові.

Павло. То так ви мене послухали: Казав — підждіть; а ви вже й сватання відбули.

Юхим. А щож нам робити було? Та й вона сама хотіла того. Ми її не силували.

Павло. А деж вона? Дайте мені її побачити.

Юхим. А он у кімнаті... *(Іде до дверей, що в кімнату, відхиляє їх і кличе):* Марто, йди сюди! *(Відходить і сідає на лаві).*

ПЯТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Марта.

Марта *(ввіходить і спиняється на порозі)*. Павло!...

Павло *(швидко підходить до неї)*. Марто! І ти сама згодилась?!...

Марта. Хіба ви не знаєте? на що?

Павло. Знаю! Та яж і тебе й батька прохав підждати.

Юхим. На що ждати, коли однак нічого не буде? Хіба й так не видно, куди воно йдеться!

Павло. Не буде? А я вам кажу, що буде.

Юхим. Якже воно буде?

Павло. Як? А так, що сьогодні дядько підпише папір, візьме гроші, а нас з Мартою облишить!

Марта. Ой!...

Юхим. Хібаж він вам казав?

Павло. Хоч не казав, та вже знаю, що так буде. Я думаю, що він зараз сюди прибіжить. А коли так буде, то що тоді?

Юхим. Та щож тоді? Сватання вже було.

Марта. А вінчання не було. *(Підходить до Павла)*. Тоді нас ніщо не розлучить.

Юхим. Ач яка швидка!

Марта. Тату!...

Юхим. Про мене!... Уже сказав, що силувати тебе не буду!

Павло. Тільки от що, дядьку Юхиме: якщо прийде мій дядько, то ви все на мене звертайте, а самі йому за землю нічого не кажіть.

Юхим. Та я й мовчатиму, коли хочете... та тільки нічого з того не буде.

Павло. Глядіть же! І про це сватання — ані пари з уст.

На дворі чути голос Левчукова. Куди ти мене завів? Чортиб тебе взяли! Водив по всяких тинах, по всяких свинячих перелазях! Начеб йому дороги нема!

Голос сторожів. Таж горобами ближче...

Голос Левчукова. І деж він цей, як його? Чорт би його взяв!

Голос сторожів. Та оцей він і живе. Ідіть лиш у цю хату.

Павло. Ну, це вже дядько йде. Глядіть же!

Голос Левчукова в сінях. Та деж тут двері ці прокляті?

Голос сторожів. Та отож просто.

Юхим *(відчиняє двері)*. Прошу до хати!

ШЕСТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Левчуков та сторож увіходять.

Левчуков. Ну, слава Богу, доліз! На край світа живе. Здоров! *(Побачивши Павла, до його)*. Ну, і як це так можна робити?!... Пов'явся кудись... нічого не сказав... так що треба самому йти його шукати.

Юрченко. Та прошу сідати! *(Левчуков сідає)*. І вас, діду! *(Сторож сідає на лаві біля дверей)*.

Павло. Це ми, бачите, дядечку, хочемо їхати сьогодні в Новоковича землю купувати.

Левчуков. Що, що, що?... Ах шельмовство! Ах, чорт!... Та

щож це ти вигадав? *(Бігає по хаті)*. Та тиж розумієш, що мені треба в банк? *(Стає перед Павлом)*.

Павло *(спокійно)*. Розумію.

Левчуков. Що в мене третя публікація?

Павло. А якже, третя.

Левчуков. Після якої звичайно продають. Розумієш? — продають.

Павло. Неминуче, — ніколи не милують.

Левчуков. Удар!... Удар! Чорт би вас усіх забрав!... Чорт би всіх! Усіх! І це так родич, племінник рідний!... У тебе нема жалю, Павле!!

Павло *(спокійно)*. Нема.

Левчуков. Ти чоловік без серця!

Павло. Без.

Левчуков. Я ніколи не сподівався, що ти можеш так зробити.

Павло. Можу.

Левчуков *(бігав якийсь час мовчки по хаті, а тоді підбігає до Юрченка)*. Ну, а ти — чогож ти нічого не кажеш мені про землю?

Юрченко. Та бачите, — цим усім ділом Павло Олександрович порядкує, так ви його попитайте.

Левчуков. Як то? Невже ви справді думаете, що Новакович продасть вам землю? Та ніколи в світі!

Павло. Та вже там побачимо.

Левчуков. Нічого там бачити! Добре знаю, що нічого не буде. Краще давайте зі мною. Ну, колиж ти повинчаєш свою дочку з сим... Грицьком, га?

Юрченко. Та... мабуть ніколи.

Левчуков. А то чому? Чорт би його взяв?

Павло. От і я дивуюся, чому?

Юрченко. Та не можуж я присилувать її за нелюба йти. Доведеться іншої землі шукати.

Левчуков. Так ти ніяк не хочеш віддати свою дочку за Грицька?

Юрченко. Та яж кажу...

Левчуков. Гм... гм... *(Ходить по хаті)*. Чорт би його взяв!... *(Глянувши на Марту)*. А, це твоя дочка? Гм... так вона... я й не думав, що вона така гарненька. *(Марта відходить далі)*.

Сторож *(бурчить)*. А щож, хіба тільки панянкам і гарним бути?

Левчуков. Так, так... ну та требаж якось кінчати з землею

СЕМИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Оріся.

Оріся (*вбігає*). Марто, серденько!...

Марта. Цить! (*Показує на пана. Оріся стихає й стає біля Марти; вони поміж собою стиха балакають увесь час. До їх підходить Одарка й вони стоять у трьох. З часом підходить до їх і Павло.*)

Левчуков. Еге, так і яж про землю. (*Мовчанка*). Чогож мовчиш? Хіба вже не хочете моєї землі купувати?

Юрченко. Та щож пане, — ви так мені сказали...

Сторож (*бурчить*). Що тільки плюнь та й відійди!

Левчуков (*зиркнувши на сторожа*). Ну, що я там сказав?!...

Сторож (*бурчить*). Наче не зна!

Юрченко. Та про моюж дочку...

Сторож (*бурчить*). І до дівчат йому зачіпка!

Левчуков. Та щож я там таке вже казав?

Юрченко. Та казалиж, щоб її силоміць заміж віддати.

Сторож (*бурчить*). Як би тобі так!

Левчуков. Та ні, я тільки так... Се тільки така розмова була, чорти його!... Я, звісно, не можу встрявати до твоїх діл у сім'ї.

Сторож (*бурчить*). Бо не пускають.

Левчуков. Це, звісно, тільки так, чорт би його взяв, — казалося...

Сторож (*бурчить*). Ніде не розлучиться з ними, — так вони йому з рота й лізуть.

Левчуков. Звісно, я тобі, Павле, кращої пари хотів би... Ну... та то вже твоє діло... (*До Юрченка*). Так покиньмо це, — хай воно буде, як прийдеться. Будемо лучче говорити про землю.

Сторож (*бурчить*). Ото краще!

Оріся (*пошепки до Марти*). Ой побіжуж я, скажу про цю новину... Я зараз! (*Вибігає*).

ОСЬМИЙ ВИХІД.

Ті, що й були, без Орісі.

Левчуков. Ну, чи готоваж у вас бумага, — та, що мені підписувати?

Юрченко. Та готова, пане.

Левчуков. А гроші?

Юрченко. Та й гроші готові, пане.

Левчуков. Ну, тягни все це сюди, хай йому чорт! Краще зі мною сватами будьте, а не з Новаковичем.

Юрченко. Коли хочете, пане, то будемо й з вами. Так я зараз піду до волости; покличу тих людей, що їм та мені це діло приручили.

Левчуков. Ну, йди, та тільки швидче, бо мені ніколи.

Юрченко. Та це недалечко, тільки через вулицю. Я зараз. *(Виходить).*

ДЕВЯТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були, без Юрченка.

Левчуков *(підходить до Марти).* Так оце та дівчина... *(До Одарки).* А ти мабуть хазяйка?

Одарка. Хазяйка, пане.

Левчуков. А гарна в тебе дочка. А як її звать? Маруся звісно, га? *(До Марти).* Ну, Марусе...

Одарка. Ні, пане, її Мартою звать.

Левчуков. Мартою? І то добре!

Сторож *(бурчить).* Тепер так уже й „добре!“ А давно й прізвища подлі були!

Левчуков *(до сторожа),* Ну, ти там!... бурчі! *(До Марти).* Ти, кажуть, учена?

Марта. Ні, я мало вчилась.

Левчуков. А так, так... Так... Павле... Та шож це досі нема хазяїна? *(Ходить по хаті).*

Павло. Та от він зараз прийде.

Левчуков. Я зараз їду в гóрод, зараз же, скоро тут діло зроблю.

ДЕСЯТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Увійходять Юрченко Юхим, Юрченко Василь, Ківшенко, Тимоха, а згодом Оряся.

Тимоха, Ківшенко, Василь. Здорові були!

Левчуков. Здорові! здорові!

Юрченко *(кладучи папір на стіл).* Так ось і бамага та.

Тимоха. Тепер тольки, значить, підписаніє ізділать, і все по хвормі.

Левчуков. Так, а все таки я вам дешево продав.

Юрченко *(сміється).* А нам так, якби ще дешевше, то й не погано булоб.

Тимоха. Тодіб уже настоящая хвормальность була, как закон велить.

Юрченко. А ну, Василю, дай пера та чорнила.

Тимоха. Щоб узнать, яка в йому сила. *(Василь подає перо й каламар. Виходить Оріся й стає біля Марти).*

Левчуков *(підписує).* Кінець! От квіток, що гроші дістав — давайте гроші.

Юрченко *(дає гроші).* Оце три тисячі.

Василь. А оце моя тисяча — та, що з каси. *(Дає).*

Юрченко *(бере квіток і дивиться).* Ну, дай же, Боже, щоб вам, пане, з цих грошей багатство росло, а нам на нашій землі щоб хліб добре родив.

Левчуков. Так, так, — дай Боже! *(Лічить гроші).*

Тимоха. А на таку оказію такий примір можна. Як була війна, та прийшли ми в один турецький город... От тільки забув, як його звать...

Левчуков. Ну, глядіть же, не спізніться гроші платити...

Ківшенко. Та вже будемо дбати, пане.

Тимоха. Щоб усе було значить, хвормально, потому що ми понімаєм дисципліну і всьо таке.

ОДИНАЦЯТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Палажка Ківшенкова.

Палажка *(вбігає).* Оце так, так! Оце так спасибі! Добрі сусіди!

Одарка. Чого це ви так кричите, сусідо?

Палажка. Чого? Ще й питаються, мов і не знають! Давно сватання було, а тепер уже нове починаєте. Ні, я не попушу! Я не попушу!

Тимоха. Стой! Що ти проти всякої дисципліни кричиш? Який ти тут командер, що крик такий завела?

Палажка. Геть відчепись! Уже по всьому селу дзвонять, що Марта за вчителя йде. Благородні! Так опорочили мені дитину. Ні, я не попушу так мене порочити! Віддавайте мені дівку, віддавайте зараз! *(Біжить до Марти і тягне її).*

Тимоха. Чи в неї розум по хвормі?

Марта *(пругаючись).* Та що бо ви, тітко, робите? Бог із вами!

Палажка. Роблю таке, щоб ти йшла! Иди! *(Марта виривається. Палажка, вздрівши чоловіка, до його кидається).* А ти, старий собако, — тобі й байдужечки? Твою дитину опорочили, а ти й ні гадки, ще й сам тут стирчиш! *(Сікається до його).*

Ківшенко *(подається назад).* Та ну бо, стара, що бо ти? Яж тут за громадським ділом.

Палажка. За громадським ділом! А про сина так і байдуже!

Кажи: бгй дуже? *(Бе кулаком об кулак)*. Я тобі кажу: тягни дівку зараз до нас у хату.

Ківшенко. Чи я здурів би, чи що, що тяг би?

Тимоха. Стой! возмушення не роби! *(Приступає до неї)*. Слухай, стара, мене, бо я тобі всі правила...

Палажка *(відпихає його)*. Відчепись!

Юрченко. Годі вам, сусідо, лаяться! Чого це ви прийшли в чужу хату та ще й бешкет учинили?

Одарка. Адже всяке зна, що Марта по неволі йшла за вашого Грицька.

Палажка. По неволі! Бач які добрі! А щоб вам так легко було дихати, як мені людські брехні слухати! А втрата — то вам дарма? За щож ми втратились?

Юрченко. Та за втрату ми вам із дорогою душею вернемо.

Палажка. Вернемо! Хіба сама втрата? А безчестя? Хіба ви тим сором покриєте?

Павло. Та який же там сором? Виж знаєте добре, що й Грицько не хотів Марту брати.

Юрченко. Та годі вже вам, сусідо, не сердьтєся.

Палажка. Буду сердитися й хочу, бо ви мені до живих печінок дошкулили. Бодай вам так легко дихати!

Сторож. А ну-ну, ще припусти!

Тимоха. Це вже овсі не по хвормі так лаятися. Це вже так, що й цензурою не дозволяється так кричати.

Палажка. Якою там цензурою! Буду кричати й лаятися, бо ви мені дитину опорочили. *(Знову до чоловіка сікається)*. А ти, старий йолопе, чого мовчиш? Чом ти їх не лаєш?

Тимоха. Що ти його до порушення дисципліни призводиш? Що воно за хворма? Как я, значить, чесно-безперочно служив і хорошо понімаю на щот дисципліни.

Палажка *(до Тимохи)*. Геть к чортам, я тобі кажу! *(До Юрченків)*. Ви думаете, мені жалко, що ваша дочка відкинулась? Начхать мені на вашу дочку — от що! Хіба я за свого парубка кращої не знайду? Тільки тюкну, так і побіжать! Хіба я не знаю, що йому Оришка до вподоби? Оришко, підеш за Грицька?

Орися *(радісно)*. Піду, тіточко!...

Палажка. Ходім же, ходім зараз зі мною! *(Тягне Орисю)*. І очі мої на вас не хочуть дивитися. *(Вибігає, тягнучи за собою Орисю)*,

ДВНАЦЯТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були, без Палажки та без Ориси, а потім і без Ківшенка.

Одарка. Оце лихо!

Ківшенко. Оттаке маєш! Біда з бабами! Ну, що ти з нею зробиш із такою? Прощавайте! *(Виходить).*

Тимоха. Прямо кричить як ротний командер, та й годі. Та де там: як полковник.

Сторож. Байдуже. Це така, що скоро прохолоне, то й помиритесь.

Левчуков. Бачу, що у вас уже й сватання було. Ах, чорт би його взяв!... І чого я так поспішився? Чого не підждав?

Павло. Вибачайте, дядьку: скількиб ви не ждали, воноб не скінчилося, як вам хочеться. За це я вам ручу.

Левчуков. Ну, роби, як знаєш! Я тобі казав... Прощавайте!

Всі окрім Павла *(кланяючись).* Бувайте здорові, пане!

Левчуков. Павле, ходім!

Павло. Ідїть, дядьку, я зараз за вами.

Левчуков. Сторож, сторож! веди мене!

Сторож. Та сюдиж ішли, так бачили кудою; хіба тепер не втрапите самі?

Левчуков. Кажу тобі, веди, чорт тебе дери! *(До Павла).* Ну, тисяча чортів! Женись, із ким хочеш, роби, що хочеш, а тільки нажени ти цього неможливого, цього треклятого сторожа!...

Сторож. Ова! нажени! Так то й нагнати скоро!

Павло. Цитьте, діду, — ідїть уже, ведїть!

Левчуков. Се чорт знає що!... *(Вибігає).*

Сторож *(іде за ним; до тих, що зістаються).* Та такому тільки нечистий і догодить!... Прощавайте! *(Виходить).*

Юрченко *(до Павла й Марти).* Ну, от тепер уже й я скажу, що хай вас Бог благословить! А то...

Павло. А то що? Думали, громаду зрадимо? Хібаж би ми щасливі були громадською бідою? *(До Марти, беручи її за руку).* Тепер ми вже вкупі! Вкупі до нашого щастя підемо.

Марта. До щастя, до праці, до світу!...

(Завіса).

Примітки.

- Ст. 2. піджак — маринарка; черкасин — дешевенька, сіра бавовняна матерія (цайг);
3. потому — тому що, бо;
4. ундерцер — унтерофіцер; общество — товариство, громада; жаланіє — бажання; бамага — бумага, папір;
5. щот — рахунок, справа; волость — громада, уряд гром.;
7. Шекспір — англійський, славний письменник-драматург (1564—1616);
8. педагогіка — підручник виховування;
9. чемодан — ручний куферок, валізка; кучер — візник;
10. закладна — застав, заставний лист; усовершенствованіє — удосконалення;
12. кротость — лагідність, тихість;
13. прилагательное — віно, посаг; ліберальство — свободолюбність, поступовість;
18. капосний — поганий; потурати — вибачати, дивитись крізь пальці;
20. положим — припустім;
24. Амур — ріка у сх. Азії;
26. ка зна-що — кат знає що;
30. калавур — сторожа, варта; вакса — віск, шварц;
34. захищати — боронити;
35. мечет — тур. святиня; алькоран — свята книга, що містить науку Магомета пророка († 632 р.); бракосочетаніє — вінчання; не внімать обращенія — не звертати уваги;
37. егоїзм — самолюбство; дворяни — пани (власники землі); патетичний — пересадно чутливий;
39. приборкати — підрізати крила, взяти в руки; другой — инший; по-совітувати — порадити;
40. пренятствіє — перешкода; стребить — винищити; смертна казнь — смертна кара; должбн — повинен;
41. ссуда — позичка;
42. балакалія — дрібний товар;
45. попечитель — опікун, предсідник громад. шк. ради;
48. публікація — оголошення ліцитації;
50. настоящий — справжній;
52. возмущеніє — заколот; бешкет — авантура, скандал; овсі — зовсім.
- Тимоха й Кожуренко говорять смішною тарабарщиною, бажаючи лихою московщиною показати себе „вченими“ і вищими від укр. мужика. От як колись наші знімчені Юрки.
-

Богдана Лепкого: „МАЗЕПА“

ТРИЛЬОГІЯ.

Ч. I, Мотря т. I—II.	{	брош.	9'90
по		опр.	13'50
Не вбивай	{	брош.	9'90
		опр.	13'50
Ч. II, Батурин	{	брош.	9'90
		опр.	13'50
Ч. III, Полтава т. I.	{	брош.	8'—
		опр. в півпол.	10'—
		„ в ціле пол.	11'—

Голоси преси:

Нарешті маємо цікаву літературно написану, передуману, запальну історичну повість — такий є щирий оклик кожного, хто прочитав перші три томи трильоґії «Мазепи»...

Три томи по 300 сторінок прочитає сучасний укр. читач із запертим віддахом і нетерпляче жде на нових два, так, немовби це була остання фільми! Чи треба більшої похвали для автора і більшого виправдання для читача, якого відразу до рідної книжки не є первородним гріхом а придбаним під впливом середовища?...

В інтересі власного талану, українського читача і дальшого розвитку ріднісі історичної повісти — він (Лепкий) повинен продовжувати свій великий цикл історичної епопеї.

*М. Рудницький „Діло“
2. XI. 1926.*

Нарешті заповнена прогалина, про яку сором було згадувати. Діждався Мазепа українського пам'ятника, і можуть Українці вдивлятися в його обличчя різьблене вже українським долотом.

...Нова книжка є похвальною піснею у честь одного з найсвітліших

моментів нашого світлого минулого і піснею настільки гарною, що слухається її може з більшим або меншим зворушенням але безумовно з великою приємністю. І тому теж хочеться слухати її дальше і чекається нетерпляче на останню справу тієї пісні, — на третю, невидану ще, частину трильоґії...

*І. Кедрин — „Новий Час“
7. I. 1927.*

Б. Лепкий заповнив прикру і впокарюючу прогалину в українській літературі; дав першу, дійсно талановиту повість про великого будівничого української держави на переломі 17 і 18 віку...

Велика вдячність належить Б. Лепкому, що він саме в теперішню хвилину вичарував нам в своїй трильоґії безсмертного Мазепу та його епоху. Його твір може мати першорядне виховуюче значіння. До цього потрібне тільки одно: щоби «Мазепа» Лепкого найшовся в кожній українській хаті.

М. Струтинський — „Український Голос“ з 7. I. 1927.

Нові театральні пєси:

Болобан Л.: Драмгурток на сєлі	3:15
Пер. М. Вацїк: Чар однострою	2.—
Герасимович В. Мамона Подільська Театральна Бібліотека, Львів—Тернопіль Нью-Йорк, ст. 44	1:50
Коженювський О.: Верховинці	1:20
Марусин Гр., Мовчи язичку, »Русалка« — Львів, 1928 ст. 16	0:60
Николишин Дм.: Самсон .	2:50
Толобочній: Мати-наймичка	1:20

Партитури: Опера й оперета:

Артемовський С.: Запорожець за Дунаєм, опера на 3 дії, уклад фортепяновий .	11:25
Лисенко М.: Наталка Полтавка, перша укр. оперетта у 3-х діях, фортепян. уклад	9.—
— Рїздвяна нїч, коміко-лірична опера в 4 діях М. Старицького, фортепян. уклад	36.—
— Тарас Бульба, історична опера на 5 дії, 7 одслон. фортепяновий уклад . . .	48:60
— Коза Дереза, дитяча комічна оперетта у 1 дії	9.—
— Утоплена (Майська нїч). Лірично-фантастична опера у 3-х діях, 4-х одмінах	20:70
— Чорноморці, оперетта у 3-х діях для співу з форт. . .	10:80
Нїшинський П.: Вечорниці (Назар Стодоля) для фортепяну з текстом	6:75
Старицький М.: Ой не ходи Грицю, та на вечерниці. Народня драма зі співами в 5-х діях для форт. з текст.	4:50

Старицький М.: Нїч під Івана Купала, пісні в супр. малої орхестри	5.—
Стеценко К.: Бувальщина, жарт в 1 дії, для співу в супроводі малої орхестри	5.—
— Сватання на Гончарівці, укр. оперетта у 3 діях для співу з форт. і малою орх.	10.—
— Як ковбаса та чарка то минеться сварка, водевіль на 1 дію для співу в супроводі малої орхестри	4.—
Ярославенко Я.: Бабський бунт, народня оперетта на 3 дії, комплет	12.—

Образи і Портрети:

Богун під Берестечком 76×59 (кольоровий)	13:50
Вїзд Богдана Хмельницького 54×74 (кольоровий)	18.—
” ” ” в рамках	54.—
Кобилянська (сірий) 30×50 .	3.—
Шевченко (кольоровий великий) 70×54	1:50
” (кольор. середний) 35×28	2:50
” (сірий) 64×50	3.—
” (” малий) 37×26	—60
Франко (сірий великий) 64×50 (кольоровий середний)	4.—
” 38×28	2:50
Шашкевич (сірий середний) 56×30	2.—
Шептицький (сірий малий) 37×26	—60
Мазєпа (сірий малий) 37×26	—60
Ярослав Мудрий (великий) 66×54	3.—
Хмельницький (середн.) 36×23	1.—
Хоткевич: Два альбоми портретів українських гетьманів (8 образів) 34×25 . . .	6.—
Австрійський польовий суд на Гуцульщинї, (мал. Струханчука) 37×28	1:50
Петлюра (кольоровий) 37×30	1:80

Видання Книгарні Наукового Товариства ім. Шевченка,

Львів, Ринок ч. 10.

Бібліотека „Український Театр“:

1. *Іван Тобілевич (Карпенко-Карий), Мартин Боруля*. Комедія на 5 дій. Львів, 1926. Друге видання. (През. Нам. 11/3 1892, ч. 2396. — Дир. львів. пол. ч. 7603/892) 1'—
2. 2 а. *Кропивницький М., Дай серцеві волю, заведе у неволю*. Драма в 5-ти діях і 6-и одмінах. Львів, 1921. (През. Нам. 24/9 1888, ч. 10268. — Дир. львів. пол. 22539/888) 2. вид. 1'60
3. *Кропивницький М. — Шевченко, Невольник*. Драмат. малюнки у 5 ти одмінах. Перер. з поеми Т. Шевченка „Невольник“ М. Л. Кроп. Львів, 1927. 2. видання. (Дир. львів. пол. 21/4 1922) 1'—
Партитура до „Невольника“ на спів і малу оркестру 5'—
4. *Шевченко Т., Назар Стодоля*. Драма в 3 діях. Львів, 1921. (През. Нам. 864, ч. 4431. — Дир. львів. пол. ч. 7146/864) 1'—
Партитура „Вечорниці“ на спів з фортепяном . . . 6'75
5. *Артемівський Семен, Запорожець за Дунаєм*. Опера в 3 діях. Львів, 1921. (През. Нам. 9/3 1866, ч. 1883. — Дир. львів. пол. ч. 5668/866) 1'—
Партитура до „Запорожця за Дунаєм“ на спів і фортепян 11'25
6. *Старицький, Ой не ходи, Грицю, тай на вечорниці*. Народня драма зі співами в 5 ти діях. Перерібка Александрова. Друге видання. Львів, 1927. (Дир. львів. пол. 21/4 1922) . . . 1'60
Партитура до „Ой не ходи Грицю“ на спів і фортепян 4'50
Партитура до „Ой не ходи Грицю“ на спів і малу оркестру 5'—
7. *Б. Грінченко, Ясні зорі*. Драма в 5 ти діях. Львів, 1922. (През. Нам. 8/3 896, ч. 3191. — Дир. львів. пол. ч. 10768/896) 1'—
8. *Тогобочий, Жидівка вихрестка*. Драма в 5 діях. Львів, 1922 2 видання 1'—
9. *Манько Л., Нещасне кохання*. Народня драма на 5 дій зі співами і танцями. Львів, 1923 (ч. 1798/497 ex 1925) . . . 1'—
10. *Квітка-Основ'яненко, Сватання на Гончарівці*. Укр оперета в 3 діях. Львів, 1923. (През. Нам. 23/6 864, ч. 100060. — Дир. львів. пол. 18302/864) 1'60
Партитура до „Сватання на Гончарівці“ з форт. і малою оркестрою 10'—
11. *Микола Курцеба, Свідки*. Жарт на 1 дію. Львів, 1923. (Дир. львів. пол. 29/5 1922, ч. 1153/4977 922) 0'50
12. *Іван Тобілевич (Карпенко-Карий), Розумний і дурень*. Комедія на 5 дій. Львів, 1923. (Дир. львів. пол. 4/VI 1925 ч. 1284/ст. 497/25) 1'—

13. *Кропивницький М.*, **Пошились в дурні**. Жарт на 3 дії. Львів, 1923. (През. Нам. 18/11 886, ч. 11308. — Дир. львів. пол. ч. 27591/886) 1'—
14. *Іван Тобілевич (Карпенко-Карий)*, **Наймичка**. Драма в 5 діях. Львів, 1924. (През. Нам. 9/10 888, ч. 10682. — Дир. львів. пол. ч. 23687/888) 1'—
15. *Іван Тобілевич (Карпенко-Карий)*, **Батькова казка** (Гріх і покаяння). Драма на 5 дій. Львів, 1924. (През. Нам. 13/10 1905, ч. 12799 і Дир. львів. пол. ч. 41898/905) 1'—
- 16/17. *А. Л. Суходольський*, **Хмара**. Драма у 5 діях зі співами, хорами і танцями 1'60
- 18/19. *Іван Тобілевич (Карпенко-Карий)*, **Чумаки**. Комедія в 4 діях. З додатком: Режисерські уваги. (Дир. льв. пол. ч. 497/ст.) 1'60
20. *Котляревський Іван*, **Наталка Полтавка**. Українська опера в 2 діях. (Дозв. През. Нам. 2/4 864 до ч. 5151 і Дир. льв. пол. до ч. 7939/864) 1'—
- Партитура до „Наталки Полтавки“ на спів і фортеп'ян 9'—
- 21/22. **Батраки**, драма на 4 дії. (Дозв. През. Нам. 23/IV 1911. до ч. 4661. і Дир. льв. пол. до ч. 22751/911) 1'60
23. *Гоголь*, **Одружіння**. (Переклад *О. Пчілки*). Комедія в 3 діях. Львів, 1926. (Дозв. Дир. льв. пол. з 15/XII. 1921.) 1'20
- 24/25. *Іван Франко*, **Учитель**. Комедія в трьох діях. З додатком: Режисерські уваги. (През. Нам. 13/V 894 ч. 5016. Дир. льв. пол. 13504/894) 1'60
26. *Вячеслав Будзиновський*, **З живого медведя**. Песа в трьох діях. З додатком: Режисерські уваги 1'50
27. *Кужаренко-Старицький* **Чорноморці**. Оперета у 3-ох діях (Пр. Нам. 5/XI 1881, ч. 9458. Дир. льв. пол. ч. 27497/881) 1'20
- Партитура до „Чорноморців“ на спів і фортеп'ян 10'80
28. *Л. Ягчук*, **Вихованець**. Народня комедія в 3 ох діях зі співами і танцями (Пр. Нам. 1/XII 1890, ч. 12343. Дир. льв. пол. ч. 30396/890) 1'20
29. *С. Васильченко*, **На перші гулі**. Жарт на одну дію. З додатком: Режисерські уваги 0'60
30. *В. Товстонос*, „**За друзі своя**“. Драма на 5 дій. З додатком: Режисерські уваги (Пр. Нам. 4/IX 1911, ч. 15539. Дир. льв. пол. ч. 50683/911) 1'50
31. *С. Васильченко*, **Куди вітер віє**. Малюнок на 1 дію З додатком: Режисерські уваги (Дир. пол. з 12/XII 1920) 0'80
32. *Іван Тобілевич (Карпенко Карий)*, **Сто тисяч**. Комедія в 4 діях (Пр. Нам. 13/III 1892, ч. 2510. Дир. льв. пол. ч. 7789/892) 1'20
33. *Борис Грінченко (В. Чайченко)*, **Нахмарило**. Комедія на 4 дії. Львів, 1928. З примітками. (Пр. Нам. 11/7 1896, ч. 6636. Дир. льв. пол. ч. 28886/896) 1'60